

ANDICS ERZSÉBET

Széchenyi és Metternich*

„Széchenyi I. arisztokrata, vagy legalábbis azt hiszi, hogy az. Kísérletező... vakmerő ember, aki – hogy tapsoljanak neki – nyaktörő mutaványokat végez... Vasutakat vezet a pusztaságokon keresztül, és meg fogja kísérelni, hogy a hont gőzzel a levegőbe röpítse.” – Metternich – József nádorhoz, 1835. július 19. StUA MRA¹ Acta Clementina. C. 1.

„A francia forradalmat, Napóleont és a júniusi viharokat elbírta. De a gőzt nem bírja el.” – Engels Frigyes: A vég kezdete Ausztriában. (1848) – Marx–Engels művei IV.

Az 1825–1827-es országgyűléssel kezdődik Metternich és Széchenyi *párviadala*. Negyedszázadot átfogó, ellentmondásokban bővelkedő politikai és emberi kapcsolatukat nehéz lenne más szóval jellemezni.

Széchenyi István fellépése, mégoly mérsékelt ellenzéki magatartása, nem utolsó sorban az, hogy magyarul szólalt fel az országgyűlésen, nem kis megrökönyödést váltott ki a bécsi udvari és kormánykörökben. Metternich helyénvalónak látta, hogy beszéljen vele és jobb útra térítse. Politikai beszélgetésükre 1825 végén – minden jel szerint – Metternich kezdeményezésére került sor.^{1a} Széchenyi feljegyzése szerint ez a Metternich részéről mind ijesztgetésekben, mind ígéretésekben bővelkedő beszélgetés a következőképpen zajlott le:

Ő (Metternich): „Ön helytelen álláspontra helyezkedett – Önnek szomorú vége lesz... Ön előtt szép karrier áll... Ne a mára gondoljon, hanem a holnapra... Meg kell változtatnia álláspontját. Vonuljon vissza nem mint egy ostoba, hanem mint egy okos ember, Ön még sok szolgálatot tehet. Rám számíthat...”²

Az ijesztgetéseken és az ígéreteken kívül az imponálás eszközét is bevetette a beszélgetés során a herceg-kancellár: „Higgyen nekem, óriási gyakorlatom van (ich habe eine Mordpraxis), én nem a mára gondolok, az én neven halhatatlan lesz a jövőben. Előre megmondtam Bonapartenak, akivel napokon át tárgyaltam, hogy fogja végezni – én buktattam meg őt. Megkergettem, majd lelőttem...” A refrén megint ugyanaz volt: „Meg fogja bánni. Ön minden lehet, ami akar. A császárnak nincs Ön ellen kifogása...”

*Az alábbi részletet Andics Erzsébet „Metternich és Magyarország” c. munkájából (Budapest, 1975) és műveinek bibliográfiáját abból az alkalomból tesszük közzé, hogy a szerző ebben az esztendőben tölti be 80. évét.

¹ Statny Ustředni Arhiv Praha. Metternišky Rodinny Arhiv.

^{1a}L. Vizota Gyula bevezető tanulmányát. Gróf Széchenyi István Naplói. Vizota (a továbbiakban: SZIN) II. köt. LXXXII.

² SZIN 1825. december 8. II. köt. 658–660.

1830-ban Széchenyinek – hogy őt a korszerű társadalmi kezdeményezésektől visszatartsa – azt magyarázza: „Még azon a ponton vagytok, hogy pénz helyett ökröt [használtok] . . .” – mintha Magyarországon ebben az időben még terménygazdálkodás folyt volna! Véleménye szerint: „Jobban el vagytok maradva, mint a Hanza-városok 500 év előtt voltak . . .” Avagy: „Az én házam a Rennwegen a civilizáció határköve.” „Valahányszor Magyarország szóba kerül – írja a negyvenes években a porosz királynak –, nem szabad elfelejteni, hogy még százötven évvel ezelőtt Magyarországot pasa kormányozta.”³

A Metternich és Széchenyi között ebben az időben írásban és szóban megindult dialógus fő tárgya a magyar alkotmányosság; Széchenyi kénytelen ismételt tiltakozni a Bécsből kiinduló alkotmányellenes törekvések ellen, szóvá tenni a kormányintézkedésekben megnyilvánuló „önkényuralmi elvet” (das Prinzip des Absolutizismus). Már Metternichhez intézett első memorandumában felveti a kérdést: „Hogyan lehetséges – ha csak nem akarjuk az ember természetét és belátásra való képességét megváltoztatni vagy kétségbe vonni –, hogy bizalom uralkodjék ott, ahol az ígéretek ritkán tartják meg, a törvényt mindig a király javára és a nemzet hátrányára magyarázzák és ahol jelenleg – mondjuk ki őszintén – úgy tűnik, mintha az egész alkotmányt halomra akarnák dönteni.”⁴

Széchenyinek nem voltak illúziói Metternich tulajdonképpeni céljait illetően, bármilyen fellengzős szavakkal dicsérte a „800 éves” magyar alkotmányt és fogadkozott annak tiszteletben tartására. Naplójában sűrűn idézi a „felületes” (oberflächlicher) Metternich nem egy jellemző kijelentését: „Gyűlölöm az ellenzékét . . . Egyedül a király kezdeményezhet – egyedül ő magyarázhatja a törvényeket.”⁵ „A császár nemcsak erőszakos ellenzékét nem akar, egyáltalában semmilyen nem akar . . .” „Metternich azt mondja, a magyar alkotmánynak az a végtelenül nagy hibája, hogy a királyt túlságosan korlátozza. – Mindenből kikandikál az abszolútizmus. Ha kenyértörésre kerül a sor, vér fog folyni.”⁶ Széchenyi véleménye Metternichet és a kormányt illetően: „Ők valamennyien lelkük mélyén képtelenek az abszolút monarchiát feladni.”⁷

Hogy Metternich az „alkotmányvédelem” jelszavával csak taktikázik, azt nem volt nehéz Széchenyinek felismernie. Metternichhez intézett második memorandumában ki is fejezi ezt: „Hercegség azt mondta . . ., hogy a király olyannyira alkotmányos és annyira alkotmányos talajon fog állni, hogy mindenki – beleértve szerény személyemet is –, aki

³ Metternich–III. Frigyes Vilmos, 1843. május. Aus Metternich Nachgelassenen Papieren (a továbbiakban: NP) VI. köt. 677. – A nagyhatalmú államkancellár ilyen véleménynyilvánításainak kétségtelenül volt szerepe abban, hogy a bécsi előkelő körökben – mint arról Széchenyi panaszkodik – elfogadott volt úgy beszélni Magyarországról: „hottentotta”, „barbár” ország. (SZIN 1845. október 24. november 12. III. köt. 279–285.) Magyarország hitelét és jelentőségét a legnagyobb mértékben lekicsinylő véleményét egyébként az osztrák államkancellár a külföld felé is sokat nangoztatta, mint arról a birodalom külországi képviselőivel folytatott diplomáciai levelezése tanúskodik.

⁴ Széchenyi I. memoranduma Metternichhez. SZIN 1825. november 18. II. köt. 691–697.; 1825. november 16. NP IV. köt. 241–248.

⁵ SZIN 1825. november 12. II. köt. 645–646.

⁶ Ugyanebben a feljegyzésben írja: „Csak az első lépés nehéz. Ha egyszer elkezdnek akasztani – akkor ez így fog tovább menni. Pokolian kívánják ezt. Csak még azt nem tudják, hogyan fogjanak hozzá, anélkül, hogy megsértenék a külső látszatot.” SZIN 1826. február 13. III. köt. 18–19.

⁷ SZIN 1825. november 13. II. köt. 648.

az ellenzékkel tart és vele marad, eo ipso alkotmányellenesnek fog minősülni. Bocsásson meg hercegséged, ez az én véleményem szerint szofizma.”⁸ Bizalmas feljegyzéseiben rendkívül találó jellemzését adja a metternichi manipulációnak a magyar alkotmányosság körül. „M[etternich] és társai nem tudják, hogy mi is egy alkotmány, – ahogyan egy professzornak nincs fogalma az óra szerkezetéről. Ők azt mondják: »mi tiszteljük és csodáljuk az Önök óráját, jó óra, hiszen már 800 éve jár. Kívánjuk, hogy még soká megmaradjon, de két kereket és a lánc felét kivesszük belőle« stb. Vajon lehetséges egyáltalában megértetni velük, hogy épp ez a két kerék szükséges az óra lényegéhez . . . Ez alatt a kormány alatt nem lehetséges.”⁹ Széchenyi mindvégig megtartotta ezt a gyilkos véleményét Metternich a magyar alkotmányt védelmező szerepét illetően.¹⁰

Nem egy helyütt összeveti Metternich állításait a saját véleményével. Eszerint Metternich azt tartja, hogy törvényeket egyedül az uralkodó kezdeményezhet, elveti az oppozíciót s a magyar ügyeket ő mint kancellár jobban látja, mert magasabban áll. Széchenyi véleménye mindezekben a kérdésekben ellentétes és ehhez hozzáteszi, hogy Metternich nem sokat tanult, felületesen ítéli meg a magyar ügyeket.¹¹ Metternich felületességére Széchenyi többször is utal. Nem minden szarkazmus nélkül jegyzi fel: „M[etternich] azt mondja . . ., hogy hat hónappal ezelőtt fogalma sem volt a magy[ar . . . ügyről]. Most azonban teljesen (à fond) ismeri azt.”¹² Másutt – gondolatban Metternichhez intézett levélvázlatában („minthogy nem enged szóhoz jutnom”) – a következőképpen fejezi ki, hogy szerinte mi a teendő: „Védelmet O. a király jogait, de ne támadja meg a mi jogainkat.”¹³ Őn azt mondja, hogy ehhez a Noé bárkájához nem szabad nyúlni, de ugyanakkor Őn azt is mondja, hogy a katonákat el kell látni, pénzt elő kell teremteni. Vajon ez nem változás?¹⁴ Őn tehát jogra akar szert tenni, de minket abból kieresztteni.”¹⁵

Metternich a legnagyobb fokú bizalmatlansággal figyelte Széchenyi működését első fellépésétől kezdve. A Széchenyi által és az ő példája nyomán létrehozott kaszinókra azt tartotta, hogy azok a modern liberalizmus fészkei. Felháborította a Magyar Tudományos Akadémia létrehozása.¹⁶ Gyanús szemmel nézte a fiatal mágnások külföldi utazásait, magát Széchenyit pedig úgy jellemezte az uralkodónak: „elvesztett ember”, „zavaros

⁸ Széchenyi II. memoranduma Metternichhez. SZIN 1825. december 11. II. köt. 705–711.

⁹ SZIN Miscellanea. I. 1825. III. köt. 447–449.

¹⁰ L. Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka. III. köt. 434.

¹¹ L. SZIN II. köt. Függelék 697.

¹² SZIN 1825. november 15. II. köt. 649. Metternichről alkotott eléggé lesújtó véleményét egyébként fenntartotta egészen élete végéig. A Döblingbe gyakran ellátogató Kecskeméthy Aurél írja a már agg Széchenyiről: „Metternich ügyességéről s nemzetünk iránti elfogulatlanságáról nagy elismeréssel szólt, azonban a némely ó-conservatív körökben traditionális Metternich-bálványozást korántsem osztotta. Hajlandó volt őt egy frivol uracsból a körülmények kedvezménye által magasra emelkedett, de soha nem elég komoly, sem elég magas célzatú, hanem hosszú doctrinár fejtegetései dacára egy napról másra szédelgő államférfiúnak tartani; ki egész komolysággal hitte, hogy 1815 óta ő intézkedik Európában, holott valóban Oroszország uralkodott a continensen. Oroszország ellen vagy ellenére – Metternich teljesen tehetetlen volt.” *Kecskeméthy A.: Gróf Széchenyi István utolsó évei és halála (1849–1860)*. 53–54.

¹³ A magyar alkotmányt.

¹⁴ Ennek erőszakolása ugyanis a magyar alkotmánnyal ellentétben állott.

¹⁵ SZIN III. köt. Függelék, 449–450.

¹⁶ Akárcsak Ferenc császárt.

szellem”. Szerinte Széchenyi „a manapság oly gyakori emberfajtához tartozik, akik, ha hidegen szemléljük őket, csupán *fantaszták*, tényleges, ám jóindulatú bolondok. Sz[échenyi] gr[óf] fejében két gondolat nem követi egymást. Az ő szellemében minden lendület, a magasság és nagyság számbavétele nélkül, felméréséből hiányzik az értelem kontrollja. Az ilyenfajta ember mind úgy szereti a képvis[eleti] rendszert, mint a verekedők a kocsmákat . . . Lehetetlen rajtuk segíteni, mert ők sem tudnak segíteni önmagukon”.¹⁷ Joggal jegyezte fel Széchenyi naplójában: „M[etternich] és társ[ainak] a szisztémája: a legmélyebb megvetéssel sújtani mindenkit, aki nem követi őket vakon . . .”¹⁸

Az 1825-ös országgyűléstől kezdve Széchenyit legfelsőbb rendelkezésre állandóan figyelik. A konfidensek hada tesz jelentést minden lépéséről, még utazásai idején is.¹⁹ Mindez természetesen Metternich tudtával, sőt valószínűleg az ő kezdeményezésére történt. A Széchenyiről szóló jelentéseket szorgalmasan tanulmányozta, cikkeit lefordíttatta magának, hogy minél jobban informálva legyen működéséről. A metternichi kormányzat a mérsékelt reformok gondolatát felvető Széchenyit olyan gondosan figyeltette, mintha valamilyen titkos forradalmi összeesküvés feje lett volna. Utóbbi tudott erről, annál is inkább, mert Metternich, hogy morális nyomást gyakoroljon rá, volt eset, hogy a róla szóló besúgóijelentéseket meg is mutatta neki.²⁰ Széchenyi lelki egyensúlyára egyáltalán nem hathattak megnyugtatóan a módszerek, amelyekkel Metternich eltántorítani igyekezett őt arról az útról, amelyre az 1825-ös országgyűlésen való szereplésével lépett: sem az „atyai” dorgálások – amelyek során Metternich „elveszett embernek” deklarálta, akinek sorsáért „remeg” –, sem az, hogy Metternich megmutatta a róla szóló titkosrendőri jelentéseket, egyrészt éreztetve vele, hogy feje felett Domoklész kardja függ, másrészt megalázó védekező memorandumok – félig magyarázkodó, félig bűnbánó beadványok – megírására kényszerítve őt.²¹ Metternich mintha kétségbeesésbe igyekezett volna hajszolni Széchenyit – utóbbi feljegyzései tele vannak ilyen irányú panaszokkal. „Ez az 1825. évi mámor az életembe kerül” – jegyzi meg naplójában közel

¹⁷ „Schwirrender Geist”, „der heute so häufigen Klasse von Menschen gehört, welche von einem kalten Standpunkte aus betrachtet, als blosse *Phantasten*, als wirkliche aber *gutmütige Narren* erscheinen. In dem Kopfe des Gr[afen] S[zéchenyi] folgen sich nicht zwei Ideen. Alles dessen Geiste ist Aufschwung ohne Berechnung irgend einer Höhe, einer Größe mit einer Masse ohne Kontrolle des Verstandes. Alle Menschen der Art, lieben das Repr[esentatif] System wie Raufbolde die Schenkstuben . . . Helfen kann man ihnen nicht, denn sie wissen sich selbst nicht zu helfen”. Metternich – Ferenc császárnak, Széchenyi II. memorandumáról. SZIN II. köt. Függelék 711.

¹⁸ SZIN 1832. július 30. IV. köt. 284.

¹⁹ SZIN III. köt. Függelék.

²⁰ Jellemző Széchenyi keserű ironizálása erről a kérdésről, amely egyben feltárja azt az óriási szakadékot, amely az ő politikai gondolkodása és Metternich rendszere között fennállott. „Kétféle rendőrség van – az egyik őrzi a vagyont, az életet stb., a másik titkosan bevádol és rendszerint hamisan vádol. – Mi Magyarországon a második fajttal rendelkezünk . . . Tegyük fel pl., hogy 100 000 titkos rendőrségi ügynököt fizetnek, átlagban 100 Ft-jával – ez 10 000 000 Ft [Conventions] M[ünze] – kétszerese a magyar hadiadónak. Összeesküvések azonban nincsenek . . . ők tehát képzelőerejükhez folyamodnak . . . A 10 milliót meg lehetne takarítani. A gazdag földbirtokosok és kereskedők, akik a kormány bizalmát élvezik, elegendő mértékben lennének rendőrség.” – SZIN 1827. január 28. III. köt. 124.

²¹ L. SZIN II–IV. köt. Függelékei.

másfél évtized múltán, Metternich iránta táplált változatlan rosszindulatával és szemrehányásaival kapcsolatban.²²

Ugyanakkor Széchenyit egyáltalában nem győzik meg Metternich rázúduló szemrehányásai, kioktatásai: „Ön mindig a fordított úton jár”, amihez Széchenyi hozzáteszi: „Ő 1/2 órát beszélt . . . én 2 percet.”²³ Metternich szerint a kaszinók „politikai klubokká” váltak.²⁴ Közli Széchenyivel azt a véleményét, hogy a társadalmi kezdeményezések „az önségély útja”, avagy a „via facti”, „a felfordulás embereinek” kedvelt módszere és azt a tanácsot adja neki, hagyjon fel mindezzel és bizza magát a kormány bölcsességére. „Egyenesen kell haladni, ahogy a kormány is halad és mindig haladni fog . . . A király nélkül nem lehet elérni a jót és ahol nem ez érvényesül, ott a rossz nyer teret.”²⁵ Szemrehányást tesz Széchenyinek a Lánchíd miatt is; szemében minden nemzeti öntevékenység gyanús és illetéktelen beavatkozás a „király”, azaz a központi kormányzat jogkörébe. „A híd rossz terepen áll, ez a kormány ügye. – Nemzet, nemzet, mi az? Az állam minden!”²⁶

Széchenyi kritikusan jegyzi fel Metternich ízig-vérig abszolutista kormányzási módszereit, önteltségét, bőbeszédűségét. „Metternich és társ[ai] túl sokat kormányoznak – *mindent kormányoznak*, ezért az ügyek felhalmozódnak és . . . ők nem érik utól magukat.”²⁷ A magyar gőzhajózás megteremtésével kapcsolatban: „Bécsben nem támogatják, mert ez quasi magy[ar] ügy.”²⁸ Metternichre céloz, amikor az ország siralmas vezetőiről ír: „gyászoltam elmaradt hazámat, amely nagyrészt ilyen nyomorúságos kezekben van . . .”²⁹ Amikor Metternich szalonját és körét úgy jellemzi, hogy az ár ellen úszik,³⁰ vagy amikor ezeknek a köröknek a korrupszájára panaszkodik, és megdöbbeneti Metternich roppant fényűzése – mindenben Széchenyi belső ellenállása érződik a nagy hatalmú osztrák kancellárral és rendszerével szemben.

Mindezek ellenére – s ezt teszi a Széchenyi–Metternich-viszonyt rendkívül ellentmondásossá – a nagy magyar reformerben kezdettől fogva megvolt a hajlandóság az államkancellárral való együttműködésre. Szemben azzal az általánosan elfogadott véleménynel, mintha csak a 40-es években, megrettenve a reformmozgalom radikálizálódásától és Kossuth egyre növekvő befolyásától, igyekezett volna terveit a kormánnyal karöltve megvalósítani. A források figyelmesebb vizsgálata arra mutat, hogy már az 1825-ös országgyűlés idején kereste az együttműködést a kormánytényezőkkal, illetve remélte, hogy az általa sürgetett gazdasági, politikai és kulturális újításokat a kormány támogatni fogja. Hiszen ő kezdettől fogva felülről kívánta megvalósítani azokat, s a kormány részéről a legelemibb politikai okosság-szabta magatartás valóban ez lett volna. Széchenyi ilyen irányú reményeiről, kísérleteiről tanúskodnak Metternichhez intézett

²² „Metter[nich] nagyon dühös . . . hogy én vagyok az ellenzék feje . . .” SZIN 1893. december 21. V. köt. 342–343.

²³ SZIN 1836. október 30. V. köt. 31.

²⁴ Uo. 1835. április 21. IV. köt. 541–542.

²⁵ Uo. 1836. január 21, 23. IV. köt. 701–703.

²⁶ Uo. 1839. április 30. V. köt. 274.

²⁷ Uo. 1836. július 23. IV. köt. 582–583.

²⁸ Uo. 1836. augusztus 8. V. köt. 15–16.

²⁹ Uo. 1830. június 20. IV. köt. 49.

³⁰ Uo. 1835. január 10. IV. köt. 516.

memorandumai, de ugyancsak az ösztinteség végső határáig elmenő naplófeljegyzései. „*De hogyha én ezt az embert – írja az osztrák államkancelláról már az 1825-ös országgyűlés idején – lépésről lépésre rá tudnám bírni, hogy a jövőben az én eszmémért dolgozzék.*”³¹

Abban a küzdelemben, amely a bécsi kormány és a magyar nemzeti reformmozgalom között megindult, Széchenyi szívesen töltötte volna be a közvetítő szerepét. Hangsúlyozta Metternichnek, hogy távol állnak tőle a forradalmi módszerek, lojális a dinasztiahoz, és felajánlja együttműködését. Igaz, hogy ezt az együttműködést nem elveinek a feladásával akarta elérni. „Ha Hercegséged azt gondolja – írja az államkancellárnak 1825 decemberében –, hogy engem *mindezekkel a nézeteimmel* fel tud használni olyasvalamire, ami hozzájárulhat hazám és honfitársaim boldogulásához és szerencséjéhez, úgy bizonyosan nem talál senkit, aki jobb szándékkal lenne eltelve, mint én . . .”³²

Metternich azonban egyrészt nem volt hajlandó mereven abszolutisztikus álláspontjából egy jottányit sem engedni, másrészt volt elég élet- és emberismerete annak felismerésére, hogy Széchenyi István soha nem lesz akarat és vélemény nélküli végrehajtója az önkényuralmi, a magyar függetlenség ellen irányuló törekvéseknek, amelyek Metternich politikáját mindvégig jellemezték. Az államkancellár csak saját akaratának engedelmes eszközeit, személyének és politikájának feltétlenül hódoló egyéneket tűrt meg a kormányzati szférában, csak ezekkel tudott együttműködni. Széchenyiben *mindvégig nem bízott*, hiába igyekezett az lojalitást bizonyítani. „Meg kell tanulnia engedelmeskedni” – volt Metternich véleménye róla a későbbiek során is.

Mindezek a tények megcáfolják a Metternich Széchenyi iránti különös jóindulatáról szóló – számos történész által osztott – nézetet,³³ mint ahogyan ellentmondanak azoknak a történész elmékedéseknek is, mintha Metternich a Magyarországon követendő politika kérdéseiben középső álláspontot foglalt volna el; a reformmozgalom és a konzervatívok törekvései között valamilyen politikai középvonalat képviselt volna. Ebben az esetben Metternichnek szövetkeznie kellett volna Széchenyivel, aki a legnagyobb erőfeszítéseket tette, hogy a kormányt a leghalaszthatatlanabb, ugyanakkor igen mérsékelt reformok felülről való végrehajtására, illetve támogatására bírja, és így az általa olyannyira rettegett forradalmi megoldások elkerülhetők legyenek. De Metternich a leghatározottabban elutasította a legmérsékeltbb engedményeket is, mi több, ő a liberális reformereket bizonyos szempontból a radikális forradalmároknál is veszedelmesebbeknek tartotta; ilyen véleményének ismételten hangot adott. „A kettő közül inkább előnyben részesítem a karbonarizmust, mint a liberalizmust.”³⁴ Valószínűleg azért, mert a polgári liberalizmus volt az adott történelmi helyzetben a közvetlen veszély; a 19. század első felében szélesebb társadalmi bázissal rendelkezett, mint a demokratikus forradalmi irány-

³¹ Uo. 1825. november 13. II. köt. 648. – Kiemelés tőlem – A. E.

³² Széchenyi II. memorandumja Metternichhez. SZIN 1825. december 11. II. köt. Függelék 705–711. – Kiemelés tőlem – A. E.

³³ Amikor 1848 őszén Széchenyi idegösszeroppanással zárt intézetbe került, ennek hírért a száműzetésben élő, de ugyanakkor nagy politikai aktivitást kifejtő Metternich sietett – nem kis elégtétellel – minél szélesebb körben elterjeszteni. Széchenyi „megőrülését” „jellemző tényként” értékelte: kikerülhetetlen következményeként annak, hogy nevezett nem fogadta meg az ő tanácsait és nem tért a jó útra. L. Metternich–Disraeli, 1848. október 2. StUA MRA Acta Clementina. C. 51; ugyancsak Metternich–Aberdeen, 1849. november 1. Uo. Acta Clementina C. 13; Metternich–Travers Twiss, 1849. november 23. Uo. Acta Clementina C. 53.

³⁴ Metternich–Rechberg, 1820. december 31. NP III. köt. 398.

zatok. Ez a kulcsa Metternich Széchenyivel szembeni – valójában ellenséges magatartásának.

Metternich és Széchenyi kapcsolatával több szerző is foglalkozott. Többnyire el túlozzák a pszichológiai momentumokat, mind azok a szerzők – közöttük Srbik –, akik ezt a kapcsolatot barátságosnak és főképp Metternich részéről a legnagyobb mértékben jóindulatúnak értékelik, mind azok, akik ezt a tételt kritikailag revízió alá veszik. Nézetem szerint Metternich és Széchenyi kapcsolatát nem valami sajátos „Hass-Liebe”, hanem döntően politikai megfontolások határozták meg. Erről az oldalról kell megközelíteni a kérdést, ha e viszony ellentmondásos voltára és hullámzásaira magyarázatot akarunk találni; Széchenyinek és Metternichnek is politikai célja volt azzal, hogy kapcsolatukat egymással fenntartották.

Széchenyinek, mégoly kritikus beállítottsága ellenére is, tagadhatatlanul imponált az európai tapasztalatokkal rendelkező, nagy hírű herceg-államkancellár. Még inkább kellett hogy hasson reá Metternich nagy hatalma, döntő befolyása a birodalom kormányozására. Ezt az utóbbit szerette volna Széchenyi „utilizálni” a maga politikai és gazdasági tervei számára. Ebben látom a fő magyarázatát annak, hogy a különben rendkívül érzékeny Széchenyi, a megaláztatások, gyanakvások és mellőztetések ellenére, amelyekben a kormány és személyesen Metternich oldaláról része volt, az ügy érdekében, ha fogcsikorgatva is, de túrt és végleges szakításra nem tudta magát rászánni, noha ahhoz nemegyszer közel állt.

Metternich ugyancsak értelmét látta annak, hogy kapcsolatait a magyar politikai életben nagy szerepet vivő Széchenyivel, sokszor igen különös formában és eszközökkel, de fenntartsa. Nem mintha helyesen értékelte volna őt. Ellenkezőleg, mélységesen lebecsülte azt a Széchenyi Istvánt, akinek kortársai – és éppen legkiválóbb ellenfele Kossuth – a „legnagyobb magyar” nevet adták. Mi sem jellemzőbb Metternich politikai formátumára, mint az, hogy teljesen érzéketlen, mondhatni vak volt Széchenyi nagyságával szemben. Az ironizálás Széchenyi felett, amelynek szelvében-hosszában kifejezést adott, nem volt csupán politikai lejáratást célzó taktikai fogás (noha az is volt), hanem Széchenyi egyéniségének és társadalmi törekvéseinek a tökéletes meg nem értéséből és elutasításából fakadt. Hogy tulajdonképpen mi a célja Széchenyivel, hogy mire tartja jónak, azt cinikus nyíltsággal vallja meg Ferenc császárnak 1825 végén írt jelentésében: „Nem fogom Sz[échenyi] gr[ófot] . . . túlértékelni (aufblasen) . . . hőmérőül mindenestire szolgál számunkra. Megmutatja környezetének a hőmérsékletét.”^{3 5}

Mi sem jellemzőbb Metternich viszonyára az 1820-as évek közepén megindult és eminensen Széchenyi nevéhez fűződő magyarországi reformpróbálkozásokhoz, mint az a körülmény, hogy igyekezett azokat a dekabristák szentpétervári katonai felkeléséhez hasonlítani és mint a Szent Szövetség lovagja az orosz cár figyelmét Magyarországra felhívni, azaz Széchenyit és híveit előtte denunciálni. Erről tanúskodik a dekabristák felkelésével kapcsolatban igen élénkítően vált levelezése a szentpétervári osztrák követtel, báró Lebzelternnel. „Míg Szentpéterváron katonai lázadás következtében előkelő családok fiait letartóztatják, minálunk ifjú mágnásaink berzenkednek az udvar és hazájuk ősi alkotmánya ellen. Ott az ágyúk szolgáltattak igazságot a vakmerő vállalkozásnak, még ugyanazon a napon, amikor a vétkesek kétségtelenül biztosnak vették a szomorú diadalt;

^{3 5} Metternich–Ferenc császár, 1825. december 16. SZIN II. köt. Függelék, 711.

Magyarország királya meg fogja semmisíteni országában azokat az eszteleneket, akik olyan építményt támadnak, amely nem fog összedőlni” – írja.³⁶

Metternichnek az oroszországi dekabrista felkeléssel kapcsolatos álláspontja rávilágít politikai eszmevilágára,³⁷ és különösen éles fényt vet arra a törekvésre, amely az 1820-as években Magyarországon alig megindult társadalmi erjedést, Széchenyi és hívei első lépéseit úgy kívánja feltüntetni, mint a fennálló törvények erőszakos megdöntésére irányuló forradalmi mozgalmat.

A szentpétervári felkelésre a magyar közvélemény is élénken felfigyelt, különösen a liberális reformok hívei. A dekabristák mozgalma maradandó hatású nagy élménye volt a magyar reformnemzedéknek, amely felmérte a két mozgalom kétségtelen rokon vonásait,³⁸ és érzékenyen reagált e forradalmi kísérlet vereségére. Annál is inkább, mert ennek hatására a bécsi kormány magatartása is még merevbb lett. Széchenyi 1826 februárjában feljegyzi: „Úgy kell legyen, hogy Oroszországban minden nyugtalanságot elfojtottak és elnyomtak; ezt látni lehet a kormány magatartásából.” Keserű kifakadásokra készíti, hogy úgy látja, a dekabristák veresége Európa-szerte „minden liberális eszmét ismét visszavetett”.³⁹

„A kormány embere”

Széchenyi István életében a negyvenes éveket mint ellenzékiből kormánypártivá, sőt mi több, konzervatívva válása idejét szokás regisztrálni és ezt, mint alapvető törést politikai pályafutásában értékelni. Valójában Széchenyit egész közéleti működése során nem hagyta el a gondolat (vagyálomnak is tekinthetnénk), hogy Metternichhel, azaz a kormánnyal együttműködve, „felülről” lenne a legcélszerűbb a polgári fejlődést egyengető legszükségesebb változásokat megvalósítani. Ez az elképzelés elválaszthatatlan volt attól az alapvető koncepciójától, hogy az országon belül viszont a főnemesség hivatott arra, hogy a kikerülhetetlen reformokat végrehajtsa és egyben korlátok közé szorítsa.

A gondolat, hogy a reformterveket a bécsi kormány és a magyar főnemesség között fennálló érdekközösségre kell építeni – nem hagyta el Széchenyit ellenzéki korában sem.⁴⁰

³⁶ Metternich–Lebzelter, 1826, január 13. C. *De Grunwald: Russie et Autriche*. Le Monde Slave 1938. II. köt. 106–108.

³⁷ *Grand-Duc de Nicolas Mikhaïlowitsch: Les rapports diplomatiques de Lebzelter*. 1816–1826; jóval gazdagabb anyagot közöl a bécsi levéltárakban folytatott kutatásai alapján *Grunwald*, Le Monde Slave 1938. I–II. köt. Az NP e nagyszámú levélnek csak jelentéktelen töredékét közli. L. IV. köt. 260–271. 299–300.

³⁸ A dekabristák története évtizedek múlva is erősen foglalkoztatta az emigrációban élő Pulszkyt és Kossuthot; Jókai regénybe foglalta mozgalmukat. Különösen érdekesek Kossuth feljegyzései, aki az oroszországi és magyarországi haladó törekvések eleven összefüggésére mutatott rá, amikor feljegyezte: a dekabristák leverésével „kezdődött (a magyar nemzetre is irtózatos emlékezetű) Miklós cár 30 éves soldateskai rémuralma . . .” Ugyanitt leszögezte: „az orosz autocratia egy dolog, az orosz nemzet egy másik dolog. Amaz tünezzik, el fog tűnni, emez marad”. Kossuth Lajos Iratai, V. köt. 246, 232.

³⁹ SZIN 1826. február 13. III. köt. 18.

⁴⁰ Ezt az alapvető álláspontját a viharos harmincas években, amikor ő még az ellenzékhez tartozik, a következőképpen fejt ki báró Langsdorfnak, a bécsi francia követség titkárának, hivat-

Ugyanakkor kétségtelen, hogy a negyvenes években a magyar reformmozgalom új szakaszába lépett. A mozgalom élére került közép, sőt kismemesi rétegek, az e nemességéből kikerült értelmiségiek „radikalizmusa”: az eddiginél messzebbmenő törekvéseik a feudalizmus és abszolutizmus bilincseinek a felszámolására, éles szembenállásuk a bécsi kormánnyal, nem titkolt ellenszenvük az arisztokráciával szemben egyre inkább megdöbbenik Széchenyit. Elidegenedése, mi több, szembekerülése ezzel az új színt, sőt bizonyos értelemben új jelleget nyerő, a közélet színterére új embereket, új vezető gárdát feldobó mozgalommal, az a tény, hogy az egyre inkább elszakad tőle, az ő célkitűzéseit egyre nyilvánvalóbban túlhaladja – óhatatlanul fájdalmas, sőt tragikus élményt jelentett számára. E gyötrő meghasonlása a mozgalom új menetével megakadályozta, hogy azzal együtt haladhasson.

Kossuth, Wesselényi és mások megjegyzése Széchenyiről: „büszke oligarcha” – nem csupán a vita hevében elhangzott szenvedélyes túlzás volt. Széchenyi naplói, bizalmas feljegyzései tanúskodnak mélyeséges idegenkedéséről a megyei életben hangadó, szerinte műveletlen, parlagi középnemességtől; ez eléggé általánosan „unwissende rohe Bagage” volt az ő szemében. Arisztokratikus göggel intézi el a reformmozgalom középnemesei vezetői közül még a legkiválóbbakat is: kisstilű prókátorok, jó debatterek, de nem államférfiak. Ilyen ítéletekből kijut nemcsak Kossuthnak, de – a később sokra becsült – Deáknak is; utóbbi a vármegye „szűk ablakán” keresztül látja a világot stb.⁴¹ A még olyan gazdag polgárság képviselői az ő számára érdektelen „filiszterek”, a parasztság pedig még filantropikus együttérzés tárgyaként sem sokat foglalkoztatja. Annál közvetlenebbül érinti arisztokrata környezetének jó vagy rossz véleménye, még akkor is, ha tisztában van szülőköröségével, önzésével, nem egy képviselőjének morális labilitásával.

Rádöbbenése, hogy a reformmozgalom túlnőtt az ő eredeti elgondolásain és egyre „veszedelmesebb” jelleget ölt, egybeesik Metternich és a vele egyre inkább karöltve haladó magyar újkonzervatívok zászlóbontásával a „konzervatív reformpolitika” jegyében az „új kormányrendszer” kialakításával. A kormánytábor előkészületei az 1843–1844-es országgyűlésre a „fontolva haladás” jelszavával, mintegy felélesztik Széchenyiben az őt első fellépése óta foglalkoztató reményeket a kormány „utilizálására”, a legszűkebb reformoknak felülről, nagyobb politikai és társadalmi megrázkódtatások nélküli megvalósítására. Ennek lehetősége annál csábítóbbnak kellett hogy tűnjön előtte, mert a

koza ismételt beszélgetéseire Metternichkel, amelyek során igyekezett őt legalább „formailag” engedelményekre bírni. „Mondtam neki, osszuk fel a szerepeket, én leszek a *hajtó*, Ön a *vadász*. Csupán higgye el, hogy én éppen úgy érdekelve vagyok, mint Ön abban, hogy ne kerüljön forradalomra sor. Ennek az országnak teljes átalakításra van szüksége és ezt el is fogja érni, de én az Önök és a mi érdekünkben akarom ezt, mert nekünk szükségünk van kormányra és Önök az egyedül lehetséges...” Hangsúlyozottan bizalmas jellegű beszélgetését a francia diplomatával ezzel fejezi be: „a nagybirtokosoknak mind szükségük van rá (ti. a kormányra) és jól megértenék egymást, ha az nem követ el ügyetlenségeket, vagy fölösleges provokációkat.” Szemelvény Langsdorf báró 1837. június 10-i jelentéséből Sainte-Aulaire francia nagykövetnek, Pest megye közgyűléséről és Széchenyivel folytatott beszélgetéséről. Közli G. Bárány: Stephen Széchenyi and the Awakening of Hungarian Nationalism 1791–1841. Princeton, 1968. 457–462.

⁴¹ L. ezidőbeli naplófeljegyzései mellett (SZIN VI. köt.) *Viszota*: Széchenyi István írói és hírlapírói vitája Kossuth Lajossal. I–II. köt. Budapest, 1927–1930. (továbbiakban: Széchenyi–Kossuth) I. köt. X. Függelék. Széchenyi tervezett, de meg nem jelent cikkei. Fogalmazványok. 749–766.

forradalomtól való retteghéshez – amelybe szerinte Kossuth és Batthyány beleviszik az országot – társult nem kisebb félelme attól, hogy Bécs előbb-utóbb erőszakos lépésekre fogja magát elszánni Magyarországgal szemben (noha Metternich ilyen irányú tervei aligha voltak konkrétan ismeretesekek előtte).

Széchenyi ez időbeli „kormánypártiságának” – amely szerintem inkább taktikai, mint elvi jellegű volt – kiindulási pontja és végső célja *az ország előrehaladása* érdekében utilizálni a kormányt. Annál is inkább, mert véleménye az, hogy a kormány támogatása nélkül nem lehet megvalósítani a szükséges változtatásokat. „Hitel és pénz éspedig erős hitel és sok pénz nélkül azonban teljességgel lehetetlen bármiben is – s ekörül ne ámítsuk magunkat – a gyors haladás. Erős hitel, továbbá ceteris paribus csak ott létezik és sok pénz egyedül odafolyik és ott tartózkodik, ahol a kormány és a nemzet közti viszony közbizalomra gerjeszt.” Úgy látja az ország csak úgy tud gyarapodni, „ha nem egyedül azon jó háramlik rá, melyet csak mi, tiszta szándékúak, de csekély tehetségűek vagyunk képesek rá árasztani, hanem az mindazon kedvezésekben és előnyökben is részesül, melyek után kormányi pártolás és udvari rokonszenv nélkül hiába törekednénk”.⁴²

„Kormányi pártolás és udvari rokonszenv” – az, amit Széchenyi a legnagyobb „önmegtagadással” (saját kifejezése) elérni igyekszik ebben az időben. Ez azonban, mint látni fogjuk, Széchenyi egyéniségével nehezen összeegyeztethető szerep volt. Ezek az ún. sikerévek, amikor Széchenyi helytartótanácsi tanácsos, mintegy a kormány tagja lett, valójában életének alighanem legellentmondásosabb, belső vívódásokban, a kezdeti nagy reményeket felváltó nagy csalódásokban különösen bővelkedő szakasza volt.

„Ich wünsche zu wirken”

Széchenyi *nemzeti és haladó* reformmunkára akar szövetkezni a kormánnyal. A szükséges reformalkotások létrehozása számára a tulajdonképpeni cél, a kormánnyal való együttthaladás az *eszköz*. „Mint hogy végre ideje lenne valami komolyat alkotni” – írja 1842. december 5-i levelében, amelyben felajánlja együttműködését a kormánynak.⁴³ Terveit, amelyeket a kormánnyal karöltve remél megvalósítani, 1843-ban két terjedelmes emlékiratban fejti ki; *mindkettőt Metternichhez* intézi. Ezek szerint: „Örökös apró ragaszgatások és foltozgatások helyett végre valami alapos és összefüggő dolog megvaló-

⁴² A szentgróti levél elemzése. Közli *Viszota: Széchenyi–Kossuth I. Köt. Függelék. 609, 613.* – Közeli munkatársa, Kovács Lajos Széchenyi részvételét az Apponyi-kormányban – amelyet a haladó nemzeti közvélemény eléggé elítélt, történetírásunk pedig mindmáig a nagy reformer pálfordulásaként ábrázol – így értékeli: „Ő utilizáltatta magát, hogy viszont ő is utilizálhassa a kormány bőséges eszközeit.” „A tőkét Bécsben és kezdetkor csakis Bécsben lehet szerezni, más tényezőket pedig a külföldön. Lehetett volna-e a grófnak valamit e dolgokon lendíteni a bécsi kormány ellenkezése mellett? B[áró] Sina és Bécs többi pénzemberei még szóba sem állnak vele, ha csak gyanítják is, hogy törekvése a kormánynak nincs ínyére, vagy azáltal csak görbe szemmel nézetik is.” *Kovács L.: Gróf Széchenyi István közéletének három utolsó éve 1846–1848. I–II. köt. Budapest, 1886. I. köt. 77. Uo. I. köt. 90.* – Külföldi pénzügyi kapcsolatok megteremtésének a lehetősége sem volt független a bécsi kormánytól, azaz végeredményben Metternich véleményezésétől. Ez kétségtelen Széchenyi „lojális korszakának” egyik kulcsa.

⁴³ Széchenyi–Gervay, 1842. december 5. *Viszota: Széchenyi–Kossuth I. köt. Függelék. 716–719.*

sulását látni . . . Magyarország teljes megreformálását . . .” Mindezt „az alkotmányos és nemzeti haladás” zászlaja alatt, amelyet a kormányzat kezében lát magasra emelve.⁴⁴ Nagy céljai megvalósítása érdekében kész hozzájárulni, hogy a kormány többséget szerezzen. „Mindaddig, amíg az megmarad a magyar alkotmány és nemzetiség talaján.”⁴⁵

Mindkét memorandum visszautasítja még a gondolatát is bárminő „alkotmányellenes beavatkozásnak” a kormány részéről. „Az én célkitűzésem (Tendenz) Magyarország nemzeti és alkotmányos fejlődése. Ugyanakkor nem felejttem el egy pillanatra sem: Magyarország boldogulását és szerencsését egyes-egyedül az Osztrák Összmonarchiával fennálló legszorosabb kapcsolatában és egyetértésében kell, hogy keresse és találja meg.” Ezekben a memorandumokban Széchenyi leplezetlenül ír arról, hogy a bécsi kormánynak kezdettől fogva „állandóan az volt a szándéka, hogy fokról fokra történő központosítással és elnemzetlenítéssel” létrehozza „a teljes összeolvadást”. A magyarok bizalmatlansága jogos, eloszlatására idő kell.

A két emlékiratban kifejtett javaslatait Széchenyi a következő önértetes mondattal fejezi be: „Amennyiben javaslatom nem találna kellő meghallgatásra, úgy én, ugyanúgy mint eddig, legjobb tudásom és belátásom szerint saját politikai utamon fogok haladni, anélkül, hogy a kormányra reflektálnék.”⁴⁶

Az újkonzervatívok kapva kaptak a lehetőségen, hogy Széchenyit megnyerjék maguknak, hiszen ez alkalmas volt „konzervatív reformpolitikájuk” hitelét növelni. Ennél is súlyosabban esett latba, sarkalatos kérdés volt számukra, hogy Széchenyi megnyerésével megbonthatják az ellenzék sorait, amely pedig előfeltétele volt a kormánytöbbség létrehozásának a megyékben és az országgyűlésen. Ez a magyarázata annak, hogy Széchenyi megnyerése körül a magyar konzervatívok oly nagy igyekezettel bábáskodtak; közvetítő szerepükkel már 1842 őszén találkoztunk, mintegy az „új kormánypolitika” előkészítésének szerves részeként. Különösen báró Jósika Samu és a Metternichhez igen közelálló Gervay és Wirkner buzgólkodott ennek érdekében a kulisszák mögött. „Számunkra nem lehet közömbös, . . . hogy Széchenyi Istvánt megnyerjük magunknak” – biztosítja Gervay ebben az időben Széchenyit a legfelsőbb bécsi kormánykörök jóindulatáról.⁴⁷ Több oldalú közvetítések, és biztatások eredményeképp születik meg Széchenyi – már említett – levele Gervayhoz, amelyben felajánlja együttműködését a kormánynak.⁴⁸

Magát Metternichet – minden jel szerint – nem volt könnyű megnyerni ennek az akciónak; Széchenyivel szemben *végig* bizalmatlan maradt. Magatartása e téren immár évek óta osztatívan ellenséges volt. „Engem senkinek néztek” – jegyzi fel Széchenyi nemegyszer Metternichnél tett látogatásairól. A házigazda komoly kérdésekről nem tárgyal vele, véleményét nem hallgatja meg, letorkolja. Terveit, mint túlzókat és komolytalanokat elhárítja. Előszeretettel nyilatkozik róla mások előtt becsmérlően. Még a kon-

⁴⁴ Széchenyi II. memorandum Metternichhez 1843. december 28. Uo. I. köt. Függelék. 735–743.

⁴⁵ I. memorandum Metternichhez 1843. július 17. Uo. I. köt. Függelék. 728.

⁴⁶ II. memorandum. Uo. I. köt. Függelék. 735–743.

⁴⁷ SZIN 1842. október 2. V. köt. 633–634.

⁴⁸ Széchenyi–Gervay, 1842. december 5. *Viszota*: Széchenyi–Kossuth I. köt. Függelék. 716–719.

zervatívok is furcsállják, amikor Széchenyinek a kormánnyal szembeni lojális fellépését is megvetően azzal intézi el: „Stepheliada.”⁴⁹

Széchenyi 1842. december 5-i levelét Metternich tulajdonképpen viszolygással fogadja, csatlakozását a kormányhoz igyekszik legalábbis megnehezíteni, illetve őt előzőleg emberileg és politikailag megtörni. Azon van, hogy bizalmatlanságát a magyar konzervatívokba is átplántálja. Széchenyi felajánkozásával kapcsolatban óva intően írja Jósikának: „Az olyan szellemek, mint Széchenyi, mindig vezetni akarnak: ezt pedig nem lehet megengedni nekik . . . Gróf Széchenyinek meg kell tanulnia *engedelmeskedni*, azaz nem a vezető hatalom *fölött*, hanem az *alatt* kell helyet foglalnia . . .” Kioktatását azzal fejezi be: „Ha Széchenyi a kormány alapelveivel egyetért, akkor azoknak engedelmeskednie kell; ha ezekkel az alapelvekkel nem ért egyet, úgy maradjon az ellenzék soraiban, ahol kevesebbet fog ártani, mintha a kormányzati hatáskörbe akarna beavatkozni.” Ugyanilyen jellegű Metternichnek ugyanitt közölt az a feltétele is, hogy Széchenyi előbb írásban szögezze le elvi álláspontját, csak ezután lehet szó személyes megbeszélésről.⁵⁰

„Beavatkozni a kormányzati hatáskörbe” – ez volt az amit Metternich Széchenyinek *mindvégig nem volt hajlandó megengedni*. Véleménye szerint Széchenyi közeledése „negatív nyereség” a kormány számára.⁵¹ Az 1843–1844-es országgyűlés idején, amikor Széchenyi eltelve a kormány reformterveibe vetett bizakodással, lojalitását szóval és tettel igyekszik bizonyítani – Metternich óva inti az illetékeseket, nehogy különösebb szerephez juttassák. „Nincs iránta bizalom, azt még előbb meg kell szereznie, azonban eddig még nem volt rá képes. Széchenyinél mindenestre tartani lehet, hogy eltántorodik a *helyes vonaltól*, mert állhatatlan szellemű.”⁵²

Széchenyi komoly tenniakarása, az, ahogy ő a kormánnyal való együttműködését értelmezte, kezdeményező hozzáállása a problémákhoz nem kis gondot okozott a bécsi kormányköröknek. Az áthidalhatatlan szakadék Széchenyinek a kormány „reformpolitikájához” fűzött reményei és a kormánytényezők, mindenekelőtt Metternich és Kübeck, úgyszintén a magyar újkonzervatívok tulajdonképpeni céljai között, az utóbbiak részéről szükségszerűen kétszínű taktikázáshoz és misztifikációhoz kellett, hogy vezessen. Az ezekkel kikerülhetetlenül együtt járó bonyodalmak az együttműködést nagyon is labilissá tették.

Széchenyi 1843-ban kidolgozott mindkét emlékirata Metternichhez valójában elutasításra talált Bécsben. Már az elsőt is (1843. július) zavart hallgatás fogadta. Metternich, akihez az emlékirat szólt, egyszerűen válasz nélkül hagyta. Gervay viszont elég otrombán azzal a jellemző indokolással vetette el: „Nekünk van tervünk . . . az ön

⁴⁹ SZIN 1842. május 18. V. köt. 596.

⁵⁰ Metternich megjegyzései Jósika Samuhoz 1842 decemberében íródtak, Széchenyihez intézendő levelének a fogalmazványához. Egykorú másolata az Erdélyi Múzeum Levéltárában (Cluj). Jósika Samu személyes hagyatéka. Magyarul csaknem szó szerint közli *Viszota*: Széchenyi–Kossuth. I. köt. Függelék. 722. Jegyzet. Jósika jobbnak látta Metternichnek ezeket a kikötéseit – eredeti nyers és kíméletlen megfogalmazásukban – nem közölni Széchenyivel; utóbbi – minden jel szerint – aligha szerzett róluk tudomást.

⁵¹ SZIN 1843. április 29–30. V. köt. 712.

⁵² Metternich s. k. széljegyzete az 1843. július 1-i kerületi ülés lefolyásáról szóló bizalmas jelentésre. StAW Staatskanzlei. Provinzen. Ungarn. Fasc. 2.

emlékiratában nincs semmi.”⁵³ Gervay elutasító magatartása mögött természetesen közvetlen főnöke, Metternich állott.

Ugyanilyen siralmas sorsra jutott Széchenyinek egy fél évvel később, 1843 decemberében benyújtott második memoranduma is. E körül lényegében ugyanaz a színjáték játszódott le, mint az elsővel kapcsolatban. Amikor Széchenyi érdeklődik emlékiratának sorsa felől, Gervay zavarában hazugságban marad, Kübeck azt feleli, hogy az emlékiratot nem olvasta, különben is: „engem nem kérdeznek meg”. Metternich pedig mélységes és megingathatatlan hallgatásával azután végleg eltemeti Széchenyinek ezt a munkaprogramját is.⁵⁴

Különösen súlyt helyezett Széchenyi arra a konkrét javaslatára, hogy a kormány hozzon létre egy *állandó bizottságot* a Magyarországon legszükségesebb reformtennivalók összefüggő egységes rendszerének a kidolgozására. Naplójának tanúsága szerint ennek a, hol „Reformations-Komitee”-nek, hol „Berathungskomitee”-nek, „Permanente Kommission”-nak stb. nevezett bizottságnak a létrehozása különösen foglalkoztatta: nagy reményeket fűzött hozzá.⁵⁵

Amikor Bécsben a legfőbb kormánytényezők úgy tettek, mintha Széchenyi memorandumait nem olvasták volna – ez természetesen valótlan volt. Főképp valótlan volt Metternich részéről, aki ebben az időben ellenőrzés végett még Széchenyi újságcikkeit is lefordíttatta magának. Az osztrák államkancellár nemcsak hogy elolvasta Széchenyi javaslatait, hanem, minden jel szerint, belőlük vette az ötletet egy állandó titkos magyar bizottság felállítására. Ebben azonban Széchenyi István számára nemcsak hogy nem jutott hely, de valószínűleg be sem avatták létezésének titkába. Igaz, hogy célkitűzései nagyon távol estek azoktól a haladó nemzeti reformgondolatoktól és javaslatoktól, amelyek Széchenyit ebben az időben valósággal lázban tartották.

Ez az arcpirító eljárás végül is rádöbent Széchenyit a valóságra. Azok, akik annyira szorgoskodtak akörül, hogy benyújtsa munkajavaslatait a kormánynak, őt tulajdonképpen „becsapták”. „Metternich nincs mellettem . . . Különben nem történhetett volna meg, hogy az emlékiratomat nem vette figyelembe.”⁵⁶ „Az egészből azt látom . . . hitegetnek . . . hogy megbénítsanak, ami végül is sikerülni fog neki.”⁵⁷ „Úgy érzem magam, mint akit foglyul ejtettek . . . aki megbutult.”⁵⁸ „Mindennap világosabban látok . . . elvesztem égen és földön (Im Himmel verwirkt und auf Erden).”⁵⁹

„Hogy megbénítsanak” – ezzel a felismeréssel Széchenyi alighanem fején találta a szeget.

⁵³ SZIN 1843. november 1. V. köt. 771.

⁵⁴ Uo. 1844. január 5–6, 7, 8, 9, 10. VI. köt. 5–7., 9. stb.

⁵⁵ Javaslatát Metternichhez való benyújtása előtt megmutatta egész sor osztrák és magyar vezető politikusnak. Uo. 1843. november 1, 4, 6, 20, 26.; december 19, 25, 28. Uo. V. köt. 771–773, 779, 781, 788, 790.

⁵⁶ Uo. 1844. január 5. V. köt. 5, 6.

⁵⁷ Uo. 1844. január 8. V. köt. 7.

⁵⁸ Uo. 1844. január 10. V. köt. 8.

⁵⁹ Uo. 1844. január 19. V. köt. 12.

Széchenyi kinevezése a Közlekedési Bizottság élére

A kétszínű, mondhatni bújócskajáték, amely Széchenyi memorandumai körül folyt, lényegében – mutatis mutandis – megisméltődött Széchenyi kinevezésével kapcsolatban a Helytartótanácsban belül felállítandó közlekedési bizottság élére. Az egészet a „konzervatív reformpolitika” kirakatdarabjának szánták, semmivel sem többnek. Széchenyi – ha bizonyos elégtétellel is, de – nem minden fenntartás nélkül fogadta a kinevezést. Figyelmeztetően írja a nádornak: „Adott esetben a pusztá hangoztatás (Demonstration) nem elegendő . . . ellenkezőleg, az ilyesmi, ha tehát a hivatalom végeredményben csupán demonstrációnak bizonyulna, a kormány tekintélyét inkább gyengítené, mint emelné.”⁶⁰ S addigi tapasztalatai alapján hozzáfűzi: „Tudom, hogy sokan azt óhajtják, hogy az én tevékenységem ideiglenes tervek készítésére korlátozódjék.”

Széchenyi komoly munkát akar végezni: kiragadni a magyar közlekedésügy kátyúban ragadt szekerét, és nem pusztá hiúságból tiltakozik mind a maga, mind a bizottság hatáskörének megnyirbálása, illuzórikussá tétele ellen. „Hatóság legyen” – veti fel mindjárt az elején a kérdést Metternich, úgyszintén Gervay előtt is, azzal kapcsolatban, hogy csupán bizottság alakult a közlekedésügyek előrevitelére.⁶¹ Ezt azonban ugyanúgy hasztalan szorgalmazza, mint azt, hogy a közvetlen jogkörébe tartozó kérdések – nevezetesen saját javaslatai – megtárgyalásába a kormányhatóságok őt is bevonják.^{61/a} Mint a bizottság elnökének a hatáskörét, ugyancsak igyekeztek minél szűkebbre szabni. „Nem a legjobban esik – írja erről a nádornak – az az alárendeltség, hogy a bizottsági tárgyakban nem én expediálhatok . . . Eszerint tulajdonképpen nem személyemtől függ a dolog fő és végső illusztrációja.”⁶² Széchenyi ui. ekkor még azt gondolja, hogy a bizottságtól tényleges, mégpedig – saját kifejezése szerint – „talpraesett munkát” várnak.

Kinevezése azonban – mindenekelőtt – politikai manőver volt. Apponyi Györgyék ily módon remélték Széchenyit egészen maguk mellé állítani és az ellenzékét zavarba hozni. Az újkonzervatívoknak ezt a politikai sakkhúzását Metternich támogatta – „az új kombinációk” közül a „legsikeresebbnek” tartotta –,⁶³ anélkül, hogy Széchenyivel szembeni bizalmatlansága lényegében megszűnt volna. Arról viszont – mint láttuk – gondoskodás történt, hogy Széchenyi fáji ne nőjenek az égig. Metternich felszólító levele eléggé általános és elmosódott volt, ami az új bizottság feladatát és hatáskörét illeti.

⁶⁰ Széchenyi–József főherceg nádornak, 1846. január 8. *Lipthay S.*: Gróf Széchenyi István műszaki alkotásai. Budapest, 1896. 154–157.

⁶¹ SZIN 1845. május 18, 21. VI. köt. 211–212.

^{61/a} Panaszok is emiatt a nádornak. L. Széchenyi–József nádor 1846. március 23. Idézi *Lipthay*, 89. Jegyzet. – Apponyinak is (SZIN 1846. március 23. VI. köt. 347–348.) Gervaynak is felhozza (1846. március 26. uo. 349.).

⁶² Széchenyi–József nádor, 1846. december 3. OL N. 22. József nádor titkos iratai. 100 cs. Fol. 720–21.

⁶³ Apponyi–Széchenyi (1845) május 26. *Bártfai Szabó L.*: Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez. I–II. köt. Budapest, 1943. II. köt. 499.; Metternich–Széchenyi, 1845. május 1. StAW Kabinetts-Archiv Staatskonferenz-Akten. S 196/1845. (Kübeck fogalmazványa.) – Metternich „per Estafette” értesítette Széchenyit kinevezéséről. L. SZIN 1845. május 3. VI. köt. 203.

Széchenyi és a Tisza-szabályozás kérdése

A közlekedési bizottság felállítása, illetőleg Széchenyi kinevezése tényleges hatékonyságának első próbaköve a Tisza-szabályozás, azaz ehhez állami támogatás megszerzése volt. Ezt mindenekelőtt a nagybirtokos körök sürgették. A konzervatív Budapesti Híradó 1845–1846-os évfolyamaiban értekezéseknek is beillő terjedelmes cikkek egész sorát szentelte ennek a kérdésnek. A „tiszavölgyi ügy” a lap szerint „a legéletbevágóbb országos kérdések” egyike. „Valóban nem csupán posvány-szárításról, hanem valóságos országjavításról, nemzetokulásról van itten szó . . .” hirdette.⁶⁴

Kétségtelen, hogy Széchenyi kinevezését nemcsak a prominens konzervatívok könyvelték el sikernek. Már az is eredménynek számított, hogy a Tisza szabályozásának az ügye kikerült Metternich rossz hírű Zentralkommissionjának a hatásköréből.⁶⁵ Még vérmesebb reményeket keltett, hogy a dolog kivitelezésére Széchenyinek Bécsben meg is ígértek egymilliót. Ez az eredmény Széchenyi óriási erőfeszítéseinek volt köszönhető, aki mindent és mindenkit megmozgatott a Tisza-szabályozás állami támogatása érdekében.⁶⁶ Emlékirattal fordult közvetlenül az uralkodóhoz (1846. március 18.). Hangsúlyozta a kérdés politikai jelentőségét a közvélemény megnyerése, kormánytöbbség létrehozása szempontjából a következő országgyűlésen. Mindennek eredményeképpen részletesen kidolgozott tervezete, amely a Tisza-szabályozás munkálataira tíz esztendőre különböző forrásokból eszközzendő hatmilliót kért, túlnyomó részben visszatérítendő kölcsön formájában, még 1846 márciusában az Államkonferencia elé került, mint gróf Majláth Antal kancellár Vortragja.⁶⁷ (Magát Széchenyit ugyanis a kérdés tárgyalásába nem vonták be.) Noha a javaslatot ugyancsak politikai indokolással – kormánytöbbség megszerzése – Majláth kancellár, úgyszintén Apponyi őszintén támogatták,⁶⁸ az Államkonferencia a kért támogatást alaposan megnyirbálta: hatmillió helyett csak egymilliót szavazott meg. Pedig Majláth is, Apponyi is erősen hangsúlyozták, hogy a kormány magyarországi politikája érdekében, a jövőben sokat vár Széchenyi működésétől, Apponyi egyenesen óva intette az Államkonferencia tagjait, nehogy elutasító magatartásukkal megnehezítsék Széchenyi helyzetét.⁶⁹

Ami az Államkonferencia határozatának a végrehajtását illeti: a megígért egymilliót Széchenyi soha nem kapta meg. Kübeck, az Államkonferencia jegyzőkönyvének tanúsága szerint, kifogásolta a Tisza-szabályozás állami támogatását; a még csak tervbe vett jelzáloghitel-intézetre javasolta azt áthárítani. Majláth kancellár joggal minősítette Kübeck javaslatát olyannak, hogy az „elutasítással lenne egyenlő”.⁷⁰ Az Államkonferencia határozata

⁶⁴ BH 1846. július 19. Nyílt levelek gróf Széchenyi Istvánhoz. II.

⁶⁵ Zichy A.: Gróf Széchenyi István életrajza. I–II. köt. Budapest, 1896–1897. I. köt. 590.

⁶⁶ „Itteni, nem rövid tartózkodásom legnagyobb részét – írja Bécsből ebben az időben József nádornak – előszobákban töltöttem és lépcsőket jártam meg Császári Fenség, amelyek egymás mellé helyezve talán a Himalája tetejére is elvittek volna . . . Gyakran nagyon elfogott a keserűség . . .” Széchenyi – József nádor, 1846. március 23. Közli Liphay, 89. Jegyzet.

⁶⁷ StAW Kabinetts-Archiv, Staatskonferenz-Akten 378/1846.

⁶⁸ L. Majláth Vortragját, úgyszintén Apponyi terjedelmes s. k. felterjesztését az Államkonferenciához. Uo. Kabinetts-Archiv Staatskonferenz-Akten 378/1846.

⁶⁹ Uo. Kabinetts-Archiv. Staatskonferenz-Akten 378/1846.

⁷⁰ Uo. Kabinetts-Archiv. Staatskonferenz-Akten 378/1846.

után Kübeck egyenesen rátámadt Széchenyre azzal, hogy az eljárása tulajdonképpen lerohanás volt: „zavarba”, „kínos helyzetbe” hozta őt.⁷¹ Metternich, noha ebben az időben megjátssza Széchenyi pártfogója szerepét, természetesen egyetért Kübeckkel: „csak nem meglepni a kormányt”, inti Széchenyit.⁷² Ugyanezt szajkózza Gervay is.⁷³

Pedig az 1845–1846-os évek a Metternich–Széchenyi-viszony látszólag legidillikusabb korszaka. Metternich és felesége Melánia hercegné ebben az időben, mint már láttuk, Széchenyi támogatójának mutatták magukat. Ezt Széchenyi bizonyos hálával és főképp megnövekedett bizalommal viszonozza. Bécsi tartózkodásai idején csaknem mindennapos a Metternich-palotában. Egyre élesebbé váló konfliktusai Kübeckkel ugyancsak arra ösztönzik, hogy Metternich segítségéhez folyamodjék; mondanunk sem kell, hogy – az ígéretek és biztatások ellenére – minden lényegesebb kérdésben eredmény nélkül. Ugyanakkor az osztrák államkancellár szalonjában ő lesz a „megtért rebellis”. Metternichék – mint ahogy ezt Széchenyi közvetlenül is tapasztalhatja – ebbeli minőségében jóformán mutogatják őt vendégeiknek. A „megszelídítését”, „észretérését”, vagy ahogy azt mások kommentálják, hogy „a büszke magyar” „bekapta a horgot”, mindenekelőtt a saját érdemüknek tudva be. Széchenyi ezekben az években sok mindent lenyelt a maga elé tűzött cél érdekében, de ezek nagyon keserű pirulák voltak számára.

Súlyos tévedés volt abban reménykednie, hogy Metternich támogatni fogja őt Kübeckkel szemben. Ha Kübeck gorombaságig menő merevségével ellentétben a Metternich-szalonban barátságosak voltak hozzá, sőt támogatást is ígértek neki, ez – ismerve a Metternich és Kübeck között kialakult egyetértést, mondhatni szövetséget – csak bizonyosfajta munkamegosztás volt kettőjük között. Hogy Széchenyi bizakodása és reményei a Tisza-szabályozás állami támogatását illetően hogyan foszlottak semmivé, ennek története éles fényt vet nemcsak a bécsi kormány rövidlátással párosult szűkkeblűségére Magyarországot illetően, de rávilágít Metternich tényleges viszonyára is Széchenyihez.

Alighogy 1846 tavaszán Széchenyi, a fenti nagy ígéretekkel tarsolyában hazatért Bécsből, ezeknek a realizálása körül olyan áldatlan huzavonája indult meg Kübeckkel, hogy az őt csaknem felőrölte. Kübeck *kezdetől fogva* kitért az ígélet megvalósítása elől, nyilván egy pillanatra sem volt szándékában a Tisza szabályozására pénzt adni. Széchenyi már 1846 májusában feljegyezi, hogy Kübeckkel hasztalan próbál Bécsben az ügyről tárgyalni: „amióta itt vagyok, nem láttam Kübecket. Abban a pillanatban, amikor hozzá akarok menni – kéreti elnézésemet . . . Mett[ernich] herceghez kell menni – meg kell örülni”.⁷⁴ Csakhamar rájön, hogy Kübecktől a legkisebb mértékű támogatást sem várhatja. 1846 őszén jegyezi fel: „Most tisztában vagyok. Kübeck semmit sem fog tenni Magyarorszáért! Vigye el őt az ördög, köszönöm ezt neki, mert én most meg fogom változtatni egész politikámat . . . Magyarországnak önmagából kell az erejét merítenie.”⁷⁵

„Kübeck semmit sem fog tenni Magyarorszáért”, ez valóban pontos és kimerítő meghatározása volt Kübeck magatartásának; utóbbi viszont teljesen összhangban volt Metternich álláspontjával.

⁷¹ SZIN 1846. március 6, 7. VI. köt. 338, 339.

⁷² Uo. 1846. március 24. VI. köt. 349.

⁷³ Uo. 1846. március 26. VI. köt. 349.

⁷⁴ Uo. 1846. május 23. VI. köt. 379.

⁷⁵ Uo. 1846. szeptember 30. VI. köt. 446.

Széchenyi vergődését híven mutatják ez időbeli naplófeljegyzései. A „becstelenség” (Ignominien) között, amelyeknek hivatalvállalása óta ki van téve, nagy helyet foglalnak el a Tisza-szabályozás kérdésében folytatott eredménytelen alkudozásai.⁷⁶ „*Koldulnom kellett és kell az egymillióért. Koldulnom kell a Duna-part szabályozásáért . . .*” A felsorolást azzal végzi: „Óh önmegtagadás! Nem szabad, hogy végetérjél!”⁷⁷

Kübecknek azt a nézetét, hogy a Tisza-szabályozás költségeit a só felemelt árából kell előteremteni, még a konzervatív Apponyi György is „Kübecksches Machwerk”-nek nevezte. Széchenyi pedig feljegyzi: „Kübeck »az én Tiszára szánt millióimat« a sóra akarja építeni! Mindent a sóra! Fiumét stb. hahaha! Micsoda művész! . . . Döntöttem . . . én megyek! Vigye el őket az ördög . . . Mindent megpróbáltam. Elvállaltam bona fide a leggyűlöltebb állást! És ők cserbenhagynak!”⁷⁸ Az 1847-ben megnyíló országgyűlés számára készített kormányjavaslatok (királyi propozíciók) kimunkálásába Apponyiék be sem vonják Széchenyit. A propozíciók között szerepel ugyan a Tisza szabályozása, de – Széchenyi minden erőfeszítése ellenére – *határozott összeg megjelölése nélkül*.

A kép teljességéhez hozzátartozik, hogy 1847 őszén, azzal egyidőben, hogy kétségtelemmé vált: a kormány a Tisza-szabályozás állami támogatására vonatkozó határozatot nem tartja be, a porondra lép Sina és Rothschild, hogy ezt a vállalkozást is kezükbe kaparintsák. Ajánlatot tesznek Széchenyinek: a haszonban való részesedéssel akarják őt megvásárolni.⁷⁹ A kormányhivatalával kapcsolatban Széchenyit ért megrázkódtatások tetőpontja azonban az volt, amikor az 1848 március elején kialakult kritikus helyzetben Apponyi György kancellár brutális nyíltsággal megmondja neki: „Kübecknek igaza van . . . , hogy a milliót a Tiszára nem adta . . . Nem járt volna politikai előnyökkel.” Apponyinak ebből az elszólásából végképp megérti, hogy játék folyt vele. „Aha . . . én voltam az áldozat” – jegyzi fel keserűen.⁸⁰

A reformellenzék kezdettől fogva fenntartásokkal fogadta Metternichék ígéreteit a Tisza-szabályozás állami támogatására vonatkozólag; a fenntartásokban Deák is osztozott.⁸¹ A Hetilap 1846. január 13-i számában Kossuth vezércikkben fejezte ki aggodalmait afelett, hogy a Tisza-szabályozási Társulat nem „önerejével”, azaz nem társadalmi összefogással akarja megvalósítani feladatát, hanem a „státus” segítségére építi terveit. „Bizonytalan, ha kölcsönrel akartok magatokon segíteni, de a kölcsönérti kezességet mástól várjátok. Lehet, hogy teljesül óhajtásotok; de akkor aztán igen természetesnek kell találnotok, ha Ti lesztek a *gazdaság* s más lesz a *gazda* . . .”⁸² A Tisza-szabályozás „felkarolását” a kormány által a magyar konzervatívok mintegy zászlójukra tűzték, mint Bécs jóindulatának és bőkezűségének különlegesen fényes bizonyítékát. Ez az 1840-es évek közepén meghirdetett „új kormánypolitika” reklámdarabja volt, a „Paradepferd”,

⁷⁶ L. uo. 1846. október 15.; 1847. március 6, 7.; május 19, 30.; június 3, 16; augusztus 24. VI. köt. 456, 527, 568, 571, 581, 620.

⁷⁷ Uo. 1847. augusztus 21. VI. köt. 618.

⁷⁸ Uo. 1847. június 6, 7. VI. köt. 576, 577.

⁷⁹ Az esetet Széchenyi naplófeljegyzéseiben maga mondja el, a legnagyobb felháborodással. Uo. 1847. október 29. VI. köt. 662–663.

⁸⁰ Uo. 1848. március 6. VI. köt. 740.

⁸¹ *Zichy*, 590.

⁸² Hetilap 1846. január 13. *Kossuth L.*: Tiszaszabályozati pénzügyvitel; l. ugyancsak a Hetilap 1846. április 3-i és 7-i számát. 472, 491–492.

ahogy gróf Batthyány Lajos gúnyosan nevezte.⁸³ A fejlemények a továbbiak során megmutatták, hogy a reformellenzék férfainak szkepticizmusa e kérdésben több mint indokolt volt.

Metternich úgy vélte, hogy Széchenyit kineveztetésével sikerül a kormány szekerébe fogni, a konzervatív irányhoz kötni. Egyenesen felszólítja: „tartsa magát Apponyihoz”.⁸⁴ Széchenyi a maga részéről mindent megtett, hogy Apponyi György a királyi kancellária élére kerüljön. Amikor ez 1846 tavaszán megtörtént, Széchenyi nagy meglepetéssel fogadta: „Végre Apponyi van a színpadon – írja 1846 áprilisában Sina György bárónak. – Ki sem mondhatom, mennyire örülök neki. Remélem, hogy csakhamar valami hasznosat és összefüggőt fognak életheívni . . .”⁸⁵

Széchenyi számára ezek az esztendőök a legvérmesebb remények, majd a legkeserűbb csalódás évei. Hivatali méltósága során egyre inkább rá kellett döbennie, milyen végzetes akadályát jelenti minden előrehaladásnak a Magyarország és a birodalmi kormány között fennálló áldatlan viszony. Egyidejűleg fokról fokra nyilvánvalóbbá válik előtte az is, hogy vele magával kétszínű játék folyik: személyét csupán eszköznek tekintik az újkonzervatív kormánypolitika szolgálatában anélkül, hogy nagy célkitűzéseit ténylegesen számba venni, még kevésbé megvalósítani szándékoznának.⁸⁶

Széchenyit *nem sorolhatjuk* még kormánytiszságot vállalása idején sem a *konzervatívok táborához*, mint azt egyes szerzők könnyű szívvel megteszik. Nézeteik csupán egyes pontokban találkoztak, a legkardinálisabb kérdésekben határozottan eltérőek voltak. Elválasztja Széchenyit a konzervatívoktól mindenekelőtt az, hogy ő – mint azt nem győzi hangsúlyozni – a haladás embere. „Úgy vélem, hogy rossz a terep, amelyen állnak” – írja a konzervatívokról, és ki is fejté előttük: „különös állásban vagyok; – én nem nevezem magamat konzervatívoknak – sokszor mondtam és írtam – . . . én a progresszió embere vagyok . . .”⁸⁷ Igaz, Széchenyi a nagyon is mérsékelt haladás híve, és tulajdonképpen célja annak megelőzése, hogy a kikerülhetetlen társadalmi és politikai változások *alulról*, a népi tömegek által, forradalmi úton azaz gyökeresen és radikálisan menjenek végbe. Az arisztokrácia rövidlátó, „konzervatív” elzárkózását minden olyan reformtól, amely némi áldozatot követelt, azért kárhajtotta, mert – mint azt bátyjához, Széchenyi Pálhoz intézett egyik szemrehányó levelében írja – „így nem lehet megakadályozni, hogy a demokrácia végül is ne nőjön a fejünkre, amikor azután tízszer ennyi terhet raknak majd a vállunkra erőszakkal [per force], mint amennyit mi magunk méltányolt nagylelkűséggel önként vállaltunk volna”.⁸⁸

⁸³ „Euere Theiss als Paradeferd” – mondta Széchenyinek. – SZIN 1846. június 9. VI. köt. 389.

⁸⁴ Uo. 1847. március 2. VI. köt. 523. – „Apponyi a főnökötök . . .” – figyelmezteti Széchenyit mindjárt a dolgok legelején Melánia hercegné is. Uo. VI. köt. 349.

⁸⁵ *Gróf Széchenyi István levelei*. Közli Majláth B. I–III. köt. Budapest 1890–1891. III. köt. 381–383. L. még 1846. május 6-i levelét Kovács Lajoshoz és május 23-i levelét Tasner Antalhoz. Uo. III. köt. 395–397. 400.

⁸⁶ Még Széchenyi hivatalvállalásának első „mézes heteiben” történt, hogy gróf Apponyi György egyik, Metternichnél tett látogatásával kapcsolatban elszólta magát előtte: „Egészen naivul elmondja nekem, hogy azt mondta a hercegnék . . .” „milyen jól fog most Sz[échenyi] gürcölni [ziehen]: koncepciója ugyan nincs, de végrehajtani azt tud!” SZIN 1846. március 26. VI. köt. 349.

⁸⁷ Uo. 1846. november 12. VI. köt. 469–470.

⁸⁸ Széchenyi István–Széchenyi Pál. 1846. november 30. Gróf Széchenyi István levelei. III. köt. 473–474.

Az adminisztrátorrendszernek – mint arra már rámutattunk – Széchenyi nem volt híve, még kevésbé azoknak az abszolutisztikus nézeteknek, amelyeket végső soron Metternich megvalósítani igyekezett, és amelyek a magyar újkonzervatívok törekvéseit is egyre inkább jellemezték. A konkrét politikai erőviszonyokat is másképp értékelte, világosabban látta. „Illúzióknak” tartotta Apponyi György szerfeletti bizakodását abban, hogy a közelgő országgyűlésen a konzervatívoké lesz a többség.⁸⁹ Olyan kardinális kérdésben, mint a reformellenzék értékelése, ugyancsak más Széchenyi nézete és más a konzervatívoké. A konzervatív párti gróf Károlyi Lajosnak írja ebben az időben: „Az ellenzéket illetően sajnos nem egyezik a véleményünk. Te robbantani akarod, megsemmisíteni; én értelmes irányba szeretném terelni.”⁹⁰ Noha állig fegyverben a legelkeseredettebben hadakozik a reformpárttal és mindenekelőtt Kossuthal, barátsága Apponyi Györggyel pedig a delelőjén van, mégis idegenkedéssel fogadja utóbbi kifakadását: összefűzöm ezt az ellenzéket . . .⁹¹ Rosszallóan jegyzi fel konzervatív párt korifeusairól is: „Teljességgel semmibevesznek mindenkit, akinek más a véleménye, nevezetesen az ellenzéket.”⁹² Közelebről megismerkedve az akkor kormányon levő konzervatívokkal, megvallja naplójának: „az ellenzék tartalmasabb . . .”⁹³

A konzervatívokra vonatkozó bizalmas feljegyzéseiben a legtöbb esetben érződik a distanciartartás. Utóbbiak 1845 tavaszától kezdik meghívni őt szűkkörű, bizalmas tanácskozásaikra; Széchenyi ezekre többnyire nem megy el.⁹⁴ Azonkívül, hogy kétkedéssel fogadta politikai nézeteiket, morális szempontból is némi viszolygással szemlélte éppen a legismertebb konzervatív kolomposok szereplését. „Luka, Ürményi, Szécsen és mások . . . ezek valamik akarnak lenni és valamit kapni.”⁹⁵ Nem kis megvetéssel emlékezik meg ebben az időben naplójában báró Jósika Sámuelről is.⁹⁶ Talán csak az egyetlen Desseffy Emillel van őszinte szívélyes viszonyban, aki vele, nevezetesen a számára oly fontos Tisza-szabályozási kérdésben, szolidaritást vállalt. Még Apponyi Györggyel szemben is – hangsúlyozott barátságuk és azoknak a nagy reményeknek ellenére, amelyeket kancellárságához fűzött – nagyfokú bizalmatlansággal van, gyanakvást érez. Már 1846 tavaszán, amikor pedig még életre-halálra támogatja Apponyinak a magyar kancellária élére kerülését, nem tudja elrejtteni aggodalmát: „A[pponyi] ha egyszer hatalomra került . . . rajtam majd túl akar adni [über Bord werfen].”⁹⁷

Sok keserű tapasztalatot kellett Apponyival kapcsolatban szereznie (tervei megvalósítása érdekében sok mindent eltűrt tőle), de végül is kénytelen bevallani önmagának,

⁸⁹ „Édes illúziókbann ringatja magát . . . a többségről!” SZIN 1847. május 6. VI. köt. 562–563.

⁹⁰ Széchenyi István–Károlyi Lajos. 1846. szeptember 30. – Gróf Széchenyi István levelei. III. köt. 437.

⁹¹ SZIN 1846. május 29. VI. köt. 383.

⁹² Uo. 1846. június 18. VI. köt. 394.

⁹³ Uo. 1846. május 30. VI. köt. 384.

⁹⁴ Széchenyi álláspontját e tanácskozásokat illetően I. Uo. 1845. március 13, 14.; 1846. november 12, 25, 27.; december 9. Közli uo. VI. köt. 182, 183, 469–470, 481, 483, 488.; I. ugyancsak Széchenyi–Tasner, 1847. március 9. Gróf Széchenyi István levelei. III. köt. 506–507.

⁹⁵ SZIN 1845. március 14. VI. köt. 183.

⁹⁶ Uo. 1847. április 28. VI. köt. 559.

⁹⁷ Uo. 1846. március 27. VI. köt. 350.

hogy csalódott benne.⁹⁸ 1847-ben elhidegülésük már kétségtelen tényé vált; kölcsönösen csalódtak egymásban. Az 1847-es országgyűlést előkészítő munkálatokba Apponyi már be sem vonta Széchenyit, ami utóbbit vérig sértette.⁹⁹ „Széchenyi az ő követi működéséhez, Kossuth ellensúlyozása tekintetében, sok reményt fűzött, mi azonban Apponyival együtt nem sokat vártunk attól – emlékezik vissza Szögyény László, ez időben alkancellár Apponyi mellett –, Széchenyi szándéka nemes és hazafias volt, de erejét felhasználni vagy nem akarta, vagy talán a körülmények súlya alatt már nem is bírta.”¹⁰⁰

Az 1847 novemberében megnyílt országgyűlés menete, úgy látszik, még inkább sietette, hogy Széchenyi végérvényesen feladja az újkonzervatív kormányhoz fűzött reményeit, hogy ne mondjuk illúzióit. Az 1847-es év utolsó napjaiban jegyzi fel naplójában: „A[pponyi], Ürményi, Szécsen, Somssich, Dessewffy és társaik épp eleget *pancsoltak* – világosan látom –: ők együtt és külön-külön »illetéktelenek«. Most majd én veszem a dolgot kezembe!”¹⁰¹ Pár nap múlva meg is írja Apponyinak, hogy szakít vele, amire az nem is válaszol.¹⁰² Széchenyi végső következtetése Apponyit illetően: „hogy se rokonszenvet se ellenszenvet nem érzek irányában, hanem csupán fel kell őt használnom [utilisieren]”.¹⁰³

Széchenyi magatartása az 1847–1848-as országgyűlésen mindenesetre a konzervatívoktól való függetlenségéről tesz tanúságot. Állásfoglalása az összes fontos kérdésben közelebb áll az ellenzék, mint a konzervatívok álláspontjához. A királyi propozíciókat, azaz a kormány törvényjavaslatait illetően pedig alapjában egy vonalba jutott az ellenzékkel. Erről tanúskodik nézete az alkormányosságot ért sérelmek, az ország függetlensége, a felelős kormány és az évenkénti Pesten tartandó országgyűlések kérdésében; ezek pedig éles elvi és gyakorlati választóvonalat húztak a konzervatívok és a konzervatívokkal szemben álló ellenzék frontja között. Széchenyi a felirati javaslat tárgyában tartott beszédében – amelyről Horváth Mihály is megállapítja, hogy Kossuth javaslatától „inkább csak modorra, mint lényegre nézve különbözött”¹⁰⁴ – nem mulasztott el rámutatni: „kormányunk gyönyörű nagy városban lakik, melynek azonban szelleme és nyelve német, s hol a levegő pangó és anticonstitutionális . . .”, – és leszögezte: „még a közbirodalom nem látta be azt, hogy a monarchia külön országainak egy napszisztémához kell hasonlítani, hol a külön planéták egy nap körül forogjanak ugyan, de saját tengelyeik körül is . . .”¹⁰⁵ Ez alkalommal is kinyilvánította, hogy „ő nem ellenzéki, sem konzervatív, de középúton jár . . .”, ami azonban nem akadályozta meg abban, hogy, bár igen óvatos formában, szóvá ne tegye – egész nyilvánvalóan az adminisztrátorrendszerre célozva –: „A közelebbi idők eseményeinek sorában újabban is tűntek fel jelenetek, melyek a

⁹⁸ „Apponyiban végül még is csak csalódtam.” Uo. 1847. szeptember 15-i bejegyzés. VI. köt. 636.

⁹⁹ L. többek között uo. 1847. november 11. VI. köt. 670.

¹⁰⁰ Szögyény Marich László emlékiratai. I–II. köt. Budapest, 1903–1917. I. köt. 45.

¹⁰¹ SZIN 1847. december 29. VI. köt. 699.

¹⁰² Uo. 1848. január 6. VI. köt. 707.

¹⁰³ Uo. 1848. január 29. VI. köt. 713.

¹⁰⁴ Horváth Mihály: Huszonöt év Magyarország történelméből 1823–1848. I–III. köt. Budapest, 1886. III. köt. 282.

¹⁰⁵ Gróf Széchenyi István Beszédei. Budapest, 1887. 539–540.

nemzet alkotmány szerető keblében féltékenységet és aggodást ébresztenek.” A maga részéről hitet tett amellett, hogy „kész vért ontani az uralkodó dinasztiáért, de alkotmány nélkül élni nem akar”.¹⁰⁶

Kétségtelen, hogy Széchenyi részéről az utolsó rendi országgyűlésen különös erővel nyilvánult meg az a törekvés, hogy valamely *középirányzat* kijegecesedésének a központja legyen, és e célból magához vonja az ellenzéknek éppúgy, mint a konzervatívoknak a megegyezésre, kompromisszumra hajlamos tagjait. Áthidaló, az ellentéteket tompító szerep vállalása Széchenyi részéről – akarta, avagy sem – ténylegesen inkább a kormány, mint a reformellenzék számára volt hasznos. (Aponyiék igyekeztek is Széchenyi ilyen politikai magatartását a kormány érdekében kihasználni.)

Visszapillantva Széchenyi működésére a negyvenes években, meg kell állapítani, miközben – reformtörekvései megvalósítása és annak érdekében, hogy forradalmi megoldásra ne kerüljön sor – szinte erejét felülmúló erőfeszítéseket tett Metternichel és az újkonzervatívokkal való kooperálás érdekében, ezek őt soha nem tartották a maguk emberének, valójában egy pillanatra sem bíztak benne; *Metternich különösen nem*. Az államkancellár, aki a legmérsékeltebb liberalizmust is elvetette, és szerette hangsúlyozni, hogy azt a nyílt radikalizmusnál is rosszabbnak tartja – végig nem szűnt meg Széchenyi működését veszélyesnek tartani és akadályozni. Azzal, hogy Széchenyinek kormánytisztiséget adtak, nemcsak a kormányzat népszerűségét és tekintélyét igyekeztek növelni, hanem annak is útját állni, hogy Széchenyi az ő önálló, szerintük kiszámíthatatlan, nemegyszer a kormány célkitűzéseit keresztelő fellépéseivel a reformpárt malmára hajtja a vizet.¹⁰⁷

Metternich és az egész konzervatív tábor nagyfokú, szinte organikus bizalmatlansága Széchenyi iránt kifejezésre jutott abban is, hogy az egész idő alatt változatlanul folyt titkos megfigyeltetése, beleértve azokat az éveket is, amikor kormánytisztiséget viselt.¹⁰⁸ A róla szóló besúgói jelentésekre az jellemző, hogy visszatérő motívumuk annak hangsúlyozása, hogy Széchenyi a kormány szempontjából megbízhatatlan. Nemcsak gróf Majláth János történész, a hírhedt konfidens jelenti 1843 őszén: „Széchenyi magatartása

¹⁰⁶ Uo. 543, 546, 544.

¹⁰⁷ Hogy a Közlekedési Bizottság elnökének való kinevezése után is, amikor már helytartó tanácsi tanácsos, mondhatni a kormány tagja, milyen volt a tényleges helyzete, milyen magatartást engedett meg magának továbbra is vele szemben Metternich, arra mi sem jellemzőbb, mint az az eset, amelyet Széchenyi maga jegyzett fel naplójában: 1846 kora tavaszán, közvetlenül a galíciai parasztfelkelés után Metternich, aki valósággal ujjongott, magához rendelte Széchenyit és több osztrák főállamhivatalnok jelenlétében a legmegalázóbb módon (mindnyájan ültek, őt állni hagyta) kioktatta, miszerint a magyar reformereknek is az lesz a sorsa, hogy a parasztlakó agyonverik őket. „Kioktatást rendez nekem... Batthyányt és Kossuthot, valamennyit agyon fogják ütni... Ismerem Magyarországot, ismerem olyan jól, mint Ön stb... Azután hagyja, hogy elmenjek... Fel vagyok háborodva... Megáll bennem a vér.” SZIN 1846. március 4. VI. köt. 337.

¹⁰⁸ Kovács Lajos mondja el, Széchenyit mennyire megdöbbenetette, amikor azt kellett észlelnie, hogy mint a Közlekedési Bizottság újonnan kinevezett elnökének, tiszai körútvára besúgót adtak melléje Szentiványi Vince személyében; utóbbi állandó tudósításokat küldött róla a nádornak. Ő bona fide hitte, hogy a kormány bizalmával kíséri működését... Ezen jó hitében indult el tiszai útvára és elfogultság nélkül engedte át magát a fogadtatás első örömeinek. Egyszerre csak úgy látja, hogy ő működésében a legszemesebb felügyelet alá van helyezve, melléje kém állítva, s róla folyvást mennek tudósítások Budára.” – *Kovács L.*, I. köt. 107.

bizonytalan, minden értekezleten részt vesz, konzervatívon és ellenzéken, s hol ezeket, hol azokat akarja rászedni . . .”¹⁰⁹ Más jelentések ugyanezt írják. „A konzervatívok . . . úgy látják, hogy nem lehet benne bízni s hogy hiúságból nem akar az ellenzékétől elszakadni.”¹¹⁰ A kormányhoz való közeledését 1845-ben az egyik akkori jelentés pusztán „kacérkodásnak” minősíti, felrója, hogy bizonyos kérdésben a kormány *ellen* foglal állást, hogy „a maga feje szerint akar mindent”, bár hozzáfűzi: „Az ellenzék részére azonban veszteség és kétségtelen nyereség a kormányra nézve, hogy zászlaja alá állott.”¹¹¹ Az 1847 elejéről származó egyik jelentés aláhúzza, Széchenyi azzal, hogy független státust akar létrehozni mind az ellenzék, mind a konzervatívok „higgadt” elemeiből, szakadást idéz elő a kormánypártban.¹¹² Egy következő pedig arról beszél, hogy Széchenyi Apponyi helyére pályázik, a kancellári méltóságra tör, „minden alkalmat megragad, hogy ragyoghasson, de egy párthoz sem marad hű”.¹¹³ Hogy Viszota véleményével ellentétben mennyire a metternichi kormányhoz húzó személyek voltak e titkos jelentések szerzői – ami egyébként eléggé magától értetődő is –, azt mutatja az egyik ilyen írás rosszalló megállapítása, miszerint Széchenyi, noha kormányhivatalt vállalt, mégsem hajlandó kijelenteni, hogy megtért bűnös, nem hajlandó megtagadni előző ellenzéki működését.¹¹⁴ Akadt olyan denuncians is, aki azt írja Széchenyiről: „nincs köszönet a kormány részére a Széchenyi-féle hitványságokban. Senki sem tudna a kormány iránt nagyobb ellenszenvet kelteni . . . Minden, amit Széchenyi mond, a kormányra rossz és oly módon idegeníti el a nemzetet, amilyenképpen firkálásai még benyomást tudnak kelteni”.¹¹⁵

A titkos jelentések nem keveset foglalkoznak azzal a kérdéssel is, hogy mi a reformpártiak véleménye Széchenyi „pálfordulásáról”: hogyan értékeli ők azt, hogy Széchenyi kormányhivatalt vállalt. E jelentések közt talán a legjellemzőbb az, amelyik az ellenzéknek különben nyilvánosan is kifejezésre juttatott azt a véleményét ismerteti, hogy Széchenyi kapott ugyan fontos hivatalt (az ellenzék szerint törvénytelenül, mert új hivatalokat csak a törvényhozás teremthet), de a szükséges anyagi eszközeit aligha fogják

¹⁰⁹ 1843. szeptember 17. *Viszota*, Széchenyi–Kossuth. II. köt. 1031.

¹¹⁰ 1844. jan. 9. Uo. II. köt. 1031.

¹¹¹ 1845. július. Uo. II. köt. 1036. – A Széchenyi-hagyatékot nagyszabású kiadványokban a nagyközönség elé táró, ugyanakkor a reformiránnyal szemben erősen elfogult Viszota Gyula, a Széchenyiről szóló besúgói jelentések rendkívül ellenséges hangja alapján arra a feltételezésre jut, hogy azok „mintha ellenzéki érzelmű besúgótól származnának”. Uo. II. köt. CCIX. 1. – Ezzel az eléggé groteszk következtetéssel szemben én azon a véleményen vagyok, hogy a titkos jelentések, minthogy végeredményben Metternich számára készültek, Széchenyi működésének főképp azzal az oldalával foglalkoznak, amely az államkancellárt mindenekelőtt érdekelte, hogy ti. a kormány mennyire számíthat rá. A jelentések ilyen értelemben végig negatívak.

¹¹² 1847. január 29-i jelentés. Uo. II. köt. 1040.

¹¹³ 1847. február 4-i jelentés. Uo. II. köt. 1040.

¹¹⁴ 1845. július 18-i jelentés. Uo. II. köt. 1036.

¹¹⁵ 1845. július 23-i jelentés. Uo. II. köt. 1037. – Felvetődhet a kérdés, hogy a besúgói jelentések, mint kevésbé hittel érdemlők egyáltalán számba jöhetnek-e mint történelmi források? A Metternich-rendszer besúgói hálózata rendkívül kiterjedt volt: a kortársak véleménye szerint a társadalom minden osztályában voltak konfidensek. Széchenyiről jelentéseket olyan emberek küldhettek elsősorban, akik hozzá is, és feltehetően a kormányhoz is közelállottak, azaz a társadalom legfelsőbb köreihez tartoztak. Ezek a jelentések bár ferde tükröt nyújtanak a valóságról, némi fényt kétségtelenül mégis vetnek mind a megfigyelt személyre, mind a konfidensekre és megbízóikra. Ennyiben, ha kellő kritikával kezelendők is, bizonyos figyelmet érdemelnek.

rendelkezésre bocsátani. „Széchenyi azt gondolta, hogy a kormány nagy vállalkozásokat akar vele végrehajtani, de . . . a kormány semmi nagyobb munkát nem akar, csak őt akarta függővé tenni . . .”¹¹⁶

A kiábrándulás

Az 1847-es esztendőt úgy tekinthetjük, hogy addigra Széchenyi csalódottsága a kormány és az újkonzervatívok által megígért reformpolitikát illetően immár teljes.

„Idilljét” Metternichkel tulajdonképpen kezdettől fogva a helyzet teremtette kényszernek érezte. „Nem Madarászért, nem Metternichért – hanem az alkotmányért”¹¹⁷ – vallja be a dolgok legelején naplójának, hogy tulajdonképpen mi volna a szíve szerinti politika. A nekiinduláskor mindenestre még bízott abban, hogy ő fogja a kormányt utilizálni és nem fordítva. 1845 őszén mondja Kossuthnak: „Ámbár most sem mondom, hogy az oroszán-szerep ideje már elérkezett, most is a kigyó szerepét kell még inkább játszani; de most mégis nyíltabban szólhatok; mert már most ott állok, hogy a kormánygyeplőre legalább kisujjamat rátehetem. Eddig hajlongtam, megaláztam magam, most egy kissé hátamat nekivethetem.”¹¹⁸ 1846 elején Deáknak már szkeptikusabban nyilatkozik: kormányt támogató politikáját immár „kockajátéknak” nevezi. „Ő egytől fél – írja Deákról naplójában –, mi bona fide többséget szerzünk a kormánynak. Azután nem tudjuk megakadályozni, hogy rosszra ne fordítsa . . . – Én: Igen, ez is kockajáték. De ugyan tud-e jobb, biztosabb módot? . . .”¹¹⁹

1847-ben levelezése Apponyival már tele van fenyegetőzésekkel, hogy lemond. Ebben az időben a közlekedési bizottságot már csak „hivataloskának” (Amtl) értékeli, amelynek élére őt csupán a megnyugtatóképp nevezték ki.¹²⁰ A közlekedési bizottságról ui. fokról fokra kiderült, hogy inkább jelképes, mint valóságos, hogy – mint azt Széchenyi eredetileg is gyanította – valójában csupán „demonstráció”.

Már a létrehozásával sem siettek. Az 1845 augusztusában királyi kézirattal elrendelt bizottságot csak 1847 elején tekinthetjük véglegesen megalakultnak. Úgy látszik, ekkor már Széchenyi is tisztában volt azzal, hogy ennek az annyira kolportált szervnek a létrehozása tulajdonképpen taktikai lépés volt csupán az „új kormányrendszer” népszerűsítésére. 1847 februárjában Apponyhoz intézett memorandumában ő maga állapítja meg: „A fő cél, amely az én bizottságom létrehozásához vezetett, az volt: ezzel a tényezővel is elősegíteni a többség megszerzését a kormány számára.”¹²¹ Ennek ellenére újból felveti Apponyinak a kérdést: „Vajon nem kellene-e a bizottságnak valamit tennie, hogy ne csupán szerepeljen [um nicht bloss figurieren]?” A maga részéről sürgeti annak tisztázását, hogy milyen *anyagi* alapra számíthat a bizottság a közlekedésügy fejlesztése

¹¹⁶ 1845. december 31-i jelentésből. Uo. II. köt. 1038.

¹¹⁷ SZIN 1843. február 22. V. köt. 682.

¹¹⁸ Kossuth naplófeljegyzései. Nemzeti Múzeum, Vörös-iratok 334. sz. Közli *Viszota*, Széchenyi–Kossuth. II. köt. 624–627.

¹¹⁹ SZIN 1846. február 5. VI. köt. 324

¹²⁰ „Az a félreértés, hogy Kübeck báró talán azt hitte, hogy meg vagyok nyugtatva és kielégítve, mert egy hivataloskát kaptam, csak visszavonulásom által bonyolítható le.” Széchenyi–Apponyi, 1847. június 15. Magyar fordításban közli *Bártfai Szabó*, II. köt. 592–594.

¹²¹ Széchenyi–Apponyi, 1847. február 6. Közli *Lipthay*, 158–164.

céljából: „Ez a tengely, ami körül minden forog; úgy, hogy amennyiben ezt nem teremtik elő, az én bizottságomban minden egyéb semmivé lesz, és a legokosabb lenne *újra feloszlatni* . . .”¹²²

Ez a sarkalatos kérdés, a bizottság szempontjából lét vagy nemlét kérdése, azonban mindvégig megoldatlan maradt. Mint ahogy a bizottság, fennállásának egész ideje alatt, nem rendelkezett a magyar közlekedésügy fejlesztésére vonatkozó konkrét, megtárgyalt tervvel sem. Ilyenformán gróf Széchenyi István közlekedési bizottsága mindvégig pénz és terv nélküli *látszatintézmény* maradt. Neki magának pedig az a szálnalmas szerep jutott, hogy terveket kovácsoljon, amelyekből hihetetlen erőfeszítései ellenére semmi vagy alig valami valósult meg.

A reformellenzék sajtója nem is mulasztotta el, hogy rámutasson: gróf Széchenyi István közlekedési osztályfőnök lett, közlekedési osztály nélkül. „Bizony miniszternek lenni pénz, azaz pénzhatalom nélkül nagyon nyomorúságos pozíció . . . Ő, az úgynevezett siker (? !!) embere olyan kormányhivatalt vállalt, mely egy tetemes országos pénztár nélkül szörnyen nevetséges sinecurává válnék” – írta Kossuth.¹²³ De ironizált e kérdésben a centralisták Pesti Hírlapja is.

Mindez nem zavarta Apponyi György kancellárt abban, hogy – a közlekedési bizottság körüli hamis hírverést folytatandó – 1847 nyarán királyi legfelsőbb parancsra való hivatkozással grandiózus közlekedési terv benyújtására szólítsa fel Széchenyit. Ez ölelje fel „a tervezendő közlekedések complexusát és a honunkat körülveendő közlekedési háló fő útvonalait . . . nevezetesen azon munkákat és vállalatokat, melyek az állomány költségén, valamint azokat is, melyek csak annak biztosítása mellett lennének létesítendőek . . .” Minden tényleges alapot nélkülöző, nagy szavaktól hemzsegető felszólítását azzal fejezi be: felette kívánatos lenne, „hogy az országos rendekkel mindjárt a diéta kezdetén oly terv közöltessék, mely mind felséges Urunk királyunk atyai szándékának, az ország közkívánatának, mind végre Nagyméltóságod dicső nevéhez méltán kötött reményeknek kellőképp megfeleljen”.¹²⁴

Széchenyi ilyen terv benyújtását elhárította, többek között azzal a lesújtó megállapítással: „a kegyelmesen felállított közlekedési osztály tényleges munkálkodására . . . mindaddig hiányzott a kellő törvényes és pénzalap.”¹²⁵ Ez a válasz aligha elégitette ki Apponyit.

Több jel mutat arra, hogy ebben az időben Széchenyiben – akit egész idő alatt nyitott sebként kintott a gondolat, hogy őt a nemzeti közvélemény renegátnak, árulónak tartja („Ich kein Apostat”) – egyre inkább megérlelődik a felismerés, hogy „kormány-pártisága” célját tévesztett, eredménytelen, elhibázott lépés volt. „Kezdem sajnálni, hogy ezt a politikai utat választottam! Az egyik oldalon „megbuktam”, a másik oldalon nem értékelnek . . .” – jegyzi fel 1847 nyarán naplójában.¹²⁶ A kormánytól való egyre kétségtelenebb eltávolodása, sokat hangoztatott „függetlensége” fontos bizonyítékának tartom nevezetes írását: *Javaslat a magyar közlekedésügy rendezésére*, amelyet ugyan

¹²² Uo. 158–164. – Kiemelés tőlem: A. E.

¹²³ Kossuth „Adó” című cikke. (Megjelent B a j z a Ellenőrjében, 1847.) Közli Viszota, Széchenyi–Kossuth. II. köt. 922.

¹²⁴ Apponyi–Széchenyi, (1847.) július 21. közli *Bártfai Szabó*, II. köt. 597.

¹²⁵ Széchenyi–Apponyi, 1847. augusztus 18. Melléklet. Közli *Liptay*, 174.

¹²⁶ SZIN 1847. augusztus 20. VI. köt. 617.

Kovács Lajos és más „jeles elmék” írtak, de amellyel Széchenyi odáig menően egyetértett, hogy saját neve alatt hozta nyilvánosságra.

Széchenyi *javaslatát* a reformellenzék úgy értékelte – és ez a történetírásban is tért hódított –, mint amelynek legfőbb célja volt az ellenzékkel, személyesen Kossuthal tengelyt akasztani. A *Javaslat* valóban megsemmisítő csapást mért a fiumei vasút tervére, mégpedig azzal az eléggé obskurus indokolással, hogy ez a vasútvonal a déli részek nem magyar lakosságának hozna hasznot, ezért elvetendő. A magyar közlekedésügy fejlesztése, úgyszintén Széchenyi ez időbeni politikai szerepe körül kialakult egész kérdés-komplexummal egybevetve, a javaslat legfőbb elvi-politikai jelentőségét azonban másban látom. Ez a valóban nagyszabású terv *vasutak* építését helyezte a közlekedési eszközök közül az *első helyre*, mégpedig *állami* és „félállami” (Széchenyi kifejezése), azaz az állam által garantált országos vaspályák formájában. Széchenyi javaslata tehát a magyar közlekedési politika legalapvetőbb kérdéseiben az ellenzékkel helyezkedett egyazon elvi álláspontra. Ez diametrálisan ellentétes volt a kormány álláspontjával; valóságos hadüzenet Metternich és Kübeck koncepciójának.¹²⁷

Hogy ezzel Széchenyi teljes mértékben tisztában volt, arról tanúskodik, hogy javaslatát Apponyi *tudta nélkül* nyomatta ki,¹²⁸ és a legfelsőbb bécsi kormányzerveket megkerülve, a „Felséges Hazának” ajánlva, a magyar országgyűlésnek nyújtotta be. Az 1848. február 1-én nyomtatásban megjelent *Javaslatot* megkapta valamennyi követ, és rövid idő alatt országszerte ismeretessé vált. A magyar országgyűlés kerületi ülése Széchenyi tervezetét 1848. február 21-én az országgyűlés megfelelő bizottságához utalta, tanulmányozás végett.¹²⁹ Az ügyről Bécsben csak a befutott jelentések alapján szereztek tudomást.

Az Államkonferencia jegyzőkönyve tanúskodik arról a megrökönyödésről, amit Széchenyi eljárása Bécsben keltett. Az Államkonferencia tagjai szükségesnek nyilvánították: utasítsa az uralkodó Apponyi kancellárt, hogy a nádorral egyetértésben az ügyet alaposan vizsgáltsa ki, és arról minél gyorsabban teyen jelentést. A jegyzőkönyv tartalmazza az uralkodó 1848. március 8-án aláírt döntését is. „Felszólítom – hangzik az Apponyihoz intézett legfelsőbb kézirat –, hogy a vonatkozó szabályok és külön-rendelkezések tekintetbe vételével, unokafivéremmel, a főherceg nádorral való megbeszélés után Nekem ennek az eljárásnak az indító okairól és egyéb körülményeiről a lehető leg-sürgősebben kimerítő jelentést teyen, és egyúttal véleményezze az üggyel kapcsolatos esetleges további tennivalókat.”¹³⁰

¹²⁷ Közismert volt: Metternich és Kübeck Magyarországon – mint ez többször leszögezést nyert – vasútépítésre egy fillér állami támogatást nem voltak hajlandók adni. Metternichnek, már fentebb említett, felszólító levele Széchenyihez, hogy álljon a felállítandó közlekedési bizottság élére, ugyancsak hangsúlyozta, hogy ennek feladatai között „a legfontosabb és a legsürgősebb... az utak rendezése”. Vasutakról szó sem volt a levélben. L. Metternich–Széchenyi, 1845. május 1. StAW Kabinetts-Archiv. Staatskonferenz-Akten S. 196/1845.

¹²⁸ „Hab'mich gestern entschlossen a Közlekedésről (quasi officiös) ohne Apponyi und C^o zu fragen... drucken zu lassen, und einzugeben. Es ist ein grosser Dienst für den Landtag, noch grösser für Apponyi, – und besonders, dass ich die Discretion habe nicht anzufragen.” SZIN 1848. január 21–22. VI. köt. 709.

¹²⁹ Kossuth Lajos Összes Munkái. Budapest, 1951. XI. köt. 540.

¹³⁰ „Ich fordere Sie auf, mit Rücksicht auf die diesfalls betreffenden Normen und Spezial-Weisungen, über die veranlassenden Motive und die anderweiten Umstände dieses Vorganges in seinen

Legfelsőbb határozat: vizsgálat megindítása gróf Széchenyi István eljárásával kapcsolatban, ez volt a végakkordja annak a viszonynak, amely a metternichi új kormányrendszer és Széchenyi között ténylegesen kialakult. Az Államkonferencia határozata ugyan következmények nélkül maradt: az események, a Párizsban megindult forradalmi hullám elsöpörte. Széchenyire viszont aligha maradt minden hatás nélkül.¹³¹

1848 február végén – március elején, amikor a konzervatív pártnak jóformán egész vezérkara: Apponyi, Jósika, Dessewffy, Szécsen, Wirkner (az egyetlen Szögyény kivételével) egyetértett abban, hogy a magyar országgyűlést haladéktalanul fel kell oszlatni – Széchenyi ezt a lépést nem helyezte, és a nádornál tartott tanácskozáson felszólalásában ellenezte.¹³² Igaz, ugyanezen a tanácskozáson felajánkozott, hogy mint teljhatalmú királyi biztos, rendkívüli intézkedésekkel megakadályozza a forradalom kitörését. Szögyény szerint, aki a tanácskozáson részt vett, Széchenyi utolsó orvosságként „a rendekkel való alkudozással” akart célt érni. Tehát ebben a sokat emlegetett ominózus esetben sem esett egybe Széchenyi álláspontja Aponyiékéval. Javaslatja ugyan a forradalom megakadályozását célozta, de ezt az országgyűléssel, a rendekkel való megegyezéssel akarta elérni.¹³³ Apponyi viszont – ugyancsak Szögyény tanúsága szerint – szét akarta kergetni az országgyűlést, az esetleg együtt maradó követeket elfogatni, a pesti Radikalkört bezáratni, a megyegyűléseket felfüggeszteni.¹³⁴ Tehát, amíg Széchenyi javaslatja nem zárta ki, sőt implicite magában foglalta annak lehetőségét, hogy bizonyos engedmények árán megelőzzék a forradalmat – hűen azon elvéhez, hogy „revolúciónak reform az egyedüli antidotuma” –, addig Apponyiék javaslatja és terve kizárta ezt. Nem véletlenség, hogy a kormánytényezők még ebben a válságos pillanatban sem fogadták el Széchenyi valójában hiperlojális felajánkozását. Még a végső veszély pillanatában sem voltak hajlandók jelentős felhatalmazást adni neki: *nem bíztak benne*.

Azok az elkésztő tapasztalatok, amelyeket Széchenyi éppen hivatali megbízatása során szerzett a bécsi kormány és konzervatív támaszainak Magyarországra vonatkozó

beiden Richtungen, nach Rücksprache mit meinem Herrn Vettters des Erzherzogs Palatins Liebden Mir die erschöpfende Auskunft, und zugleich das Gutachten darüber, was aus diesem Anlasse etwa weiter zu verfügen wäre, mit thunlicher Beschleunigung zu erstatten. Ferdinand [s. k.] Wien, den 8. März 848.” *Bártfai Szabó*, II. köt. 640–641.

¹³¹ A Széchenyit ebben az időben ugyancsak súlyosan érintő körülményekhez kell számítani, hogy 1848 legelején tudomására jut: Kübeck, aki a Tisza-szabályozás anyagi támogatására nem volt hajlandó, nem sajnált tizenkétf milliót arra a célra, hogy a magyar nemzeti vállalkozásnak indult Középponti Vasúttársaság részvényeit a bécsi kormány kezébe kaparintsa, ami sikerült is neki. „In der Theissangelegenheit – írja Széchenyi ezzel kapcsolatos emlékiratában István nádorhoz – der ich bereits drei Jahre und zum Theil in loco widmete, und deren Folgen ich jetzt erst recht fühle –, wurde ich unter dem Vorwand, dass kein Geld da ist, buchstäblich sitzen gelassen, während für die Central Bahn – um dem Herrn Rothschild und dem Herrn Ullmann unter die Arme zu greifen, – die der Staat sind (und die es überdies so nothwendig brauchten) wunderbarerweise 12 Millionen Fl. C. M. in den Staats Cassen sich vorgefunden haben.” Széchenyi emlékirata István nádorhoz, 1848. január 17. *Közli Bártfai Szabó*, II. köt. 625–627.

¹³² „Saját balfogásait akarja megbosszulni” – jegyzi fel ezzel kapcsolatban naplójában Apponyiról. SZIN 1848. VI. köt. 742.

¹³³ *Szögyény*, I. köt. 50–51. – Alapjában ugyanez derül ki Széchenyi naplófeljegyzéseiből is. SZIN 1848. március 4. VI. köt. 739–740.

¹³⁴ *Szögyény*, I. köt. 48.

szándékait illetően – úgy véljük – nem kis szerepet játszottak abba, hogy az 1848 márciusi forradalmi változásokat mint amelyek hatalmas tervei megvalósításával kecsegtették, komoly aggodalmi ellenére lojálisan fogadta.¹³⁵

*

Széchenyi elsősorban *alkotó, teremtő* szellem volt: hatalmas országépítő tervek megszállottja, gyakorlati megvalósításuk fáradhatatlan szorgalmazója. *Egyéniségét és életpályáját* ennek figyelembevétele nélkül nem tudjuk teljesen megérteni. Tevékeny, lángoló életének *tragikum*a az az alapvető tévedése, *illúziója* volt – s szabadulni tőle élete utolsó pillanatáig nem tudott –, hogy előrevívő nagy terveinek a megvalósítását olyan társadalmi erőktől várta: az abszolutista dinasztikus tényezőktől és a csontja velejéig feudális magyar arisztokráciától, akik ezeknek a politikai és társadalmi törekvéseknek nemcsak hogy nem hordozói, hanem mindenre elszánt konok ellenzői és akadályozói voltak.¹³⁶ *Ez az ellentmondás feloldhatatlan volt.*

¹³⁵ L. erről *Spira Gy.*: 1848 Széchenyije és Széchenyi 1848-a. Budapest, 1964.

¹³⁶ Széchenyi életének és pusztulásának tragikus volta mintegy betetőződött azzal, hogy halála után éppen azok, és azok leszármazottjai tűzték nevét hamis lobogójukra, akik – ilyen vagy olyan módon és mértékben de – felelősek voltak Széchenyi és a Széchenyi-gondolatok sorsáért: a „Serleges Magyarország”, ahol végül is hivatalos lett „ráfogni fekete teóriákra, hogy azok Széchenyi igazságai”. Ezek *Ady Endre* szavai, aki Széchenyi helyét a magyar progresszió nagy alakjai közt jelölte ki. Ady ítélete a mi ítéletünk is!